

TARTU ÜLIKOOL
Usuteaduskond
Praktilise usuteaduse õppetool

Urmas Koorits

JUTLUSE POSITSIOON LUTERLIKUS JUMALATEENISTUSES EELK VALGA
PRAOSTKONNA KOGUDUSEÕPETAJATE PRAKTIKA NÄITEL

Magistritöö

Juhendaja dr. theol. Kaido Soom
Kaasjuhendaja mag. Robert Bunder

Tartu 2024

Sisukord

SISSEJUHATUS.....	4
Uurimismeetod ja tähtsamad allikad.....	5
Probleemi senine uurimine	6
Töö struktuur.....	6
I. TEOREETILINE OSA.....	8
1. Jutluse olemus.....	8
1.1. Mis on jutlus?.....	8
1.2. Jutluse eesmärk ja tähtsus	10
1.3. Jutluse tüübid ja vormid.....	12
2. Jutluse ettekandmine	13
2.1. Jutlustaja isik.....	13
2.2. Jutlustamise retoorilised võtted.....	14
2.3. Jutluse pikkus ja struktuur	15
3. Jutlustamise tänapäevased probleemküsimused	16
3.1. Kuulajate ootused jutlusele	16
3.2. Jutlustamise väljakutsed ja võimalused tänapäeva ühiskonnas.....	18
Teooriaosa kokkuvõte	20
II. EMPIIRILINE OSA	22
Intervjuu andmekogumisviisina.....	22
Intervjuu valimi leidmine	22
Intervjueerimisega seotud eetilised aspektid.....	23
Intervjuude struktuur	25
Intervjuude läbiviimine	25
Intervjuude analüüs	26
1. Jutluse olemus.....	26
1.1. Mis on jutlus?.....	26
1.2. Jutluse eesmärk ja tähtsus	27
1.3. Jutluse tüübid ja vormid.....	30

2. Jutluse ettekandmine	31
2.1. Jutlustaja isik.....	31
2.2. Jutlustamise retoorilised võtted.....	34
2.3. Jutluse pikkus ja struktuur	35
3. Jutlustamise tänapäevased probleemküsimused	37
3.1. Kuulajate ootused jutlusele	37
3.2. Jutlustamise võimalused ja väljakutsed tänapäeva ühiskonnas.....	39
KOKKUVÕTE	40
KASUTATUD ALLIKAD	42
SUMMARY.....	44
Lisa 1. Intervjuus kasutatud küsimustik.....	46
Lisa 2. Informeeritud nõusoleku vorm.....	48
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	51

SISSEJUHATUS

Teema valiku põhjendus

Valisin antud teema oma magistritöö teemaks kahel põhjusel, üks neist on akadeemiline ja teine isiklik. Akadeemilisest vaatenurgast lähtudes on homileetika üks praktilise usuteaduse olulisemaid distsipliine. Jutlustamine on saatnud kristlust läbi selle ajaloo. Eesti akadeemilises teoloogias on küllaltki palju uuritud jutlustamist ja ilmunud on ka mitu homileetikaalast õpikut. Samas on homileetiline situatsioon ehk ühiskondlik ja kiriklik kontekst pidevas muutumises ja nii on väga oluline küsida, milline on jutluse positsioon täna ja praegu ning kuidas see mõjutab jutlustavaid kiriku vaimulikke. Isiklikust vaatenurgast on magistritöö mulle oluline, sest tegelen jutlustamisega iga nädal – olen diakon Eesti evangeelses Luteri kirikus. Olen õppinud homileetikat ja retoorikat oma õpingute jooksul Tartu Ülikooli usuteaduskonnas. Õpitud olen soovinud rakendada praktikasse, aga pole sugugi kindel, kas olen seda teinud piisavalt hästi. Nii on mulle oluline saada terviklik ülevaade jutlustamise teooriast ja ka kaasvaimulike praktikast. Usun ka, et minu töös loodav võrdlus jutlustamise teooria ja jutlustajate praktika vahel on heaks tagasisideks nii jutlustamist akadeemiliselt uurivatele teoloogidele kui ka kirikus igapäevaselt jutlustavatele vaimulikele.

Töö eesmärk ja uurimisküsimused

Käesoleva töö eesmärk on teooria ja empiirilise uurimuse põhjal tuvastada jutluse positsioon luterliku jumalateenistuse kontekstis EELK Valga praostkonna koguduseõpetajate kogemuse ja praktika näitel. Töö esimeses osas on toetunud eestikeelsetele homileetika õpikutele ja muule materjalile, et visandada teoreetiline baas, mis selgitab jutluse olemust, ettekandmist ja tänapäevaseid probleemküsimusi luterlikus liturgikas. Töö teises osas teen kuus poolstruktureeritud intervjuud, milles võrdlen leitud teooriat EELK Valga praostkonna vaimulike arusaamade ja praktikaga.

Seega on minu töö kaks uurimisküsimust.

Esiteks, milline on jutluse positsioon tänapäeva luterlikus jumalateenistuses. Selle küsimuse vastus selgub teooriast. Laias laastus soovin teada saada vastuseid kolmele alaküsimusele:

- 1) Mis on jutlus?
- 2) Milline on jutluse ettekandmine?
- 3) Millised on jutluse tänapäevased probleemküsimused?

Teiseks soovin teada, kas teoorias leitud vastused ühtivad EELK Valga praostkonna koguduseõpetajate arusaamadega. Vastus sellele küsimusele selgub võrreldes teooriat ja intervjuudes leitud.

Uurimismeetod ja tähtsamad allikad

Töö teoreetilises osas võrdlen erialast kirjandust, mis käsitleb homileetikat. Kuna soovin saada üldist ülevaadet jutluse positsioonist ehk jutlustamise eri tahkudest, siis minu töö teoreetilise osa peallikateks on eestikeelsed homileetika õpikud, sest need võtavad kõige paremini arvesse Eesti kiriklikku konteksti ja homileetilist situatsiooni. Kiire otsingu tulemusena selgub, et viimase 35 aasta jooksul on välja antud ja aktiivses kasutuses olnud kolm eestikeelset homileetika õpikut. Need on Albert Roosti „Jutlustamine ja jutlus“, Tõnu Lehtsaare ja Kaido Soomi toimetatud kogumik „Homileetika“ ning Meeli ja Üllas Tankleri „Sõnast sõnumiks. Homileetika käsiraamat“. Need kolm raamatut on kirjutatud eri aegadel ja eri taustaga autorite poolt, kuid on omavahelises seoses. Igas raamatus toetutakse tugevalt eelmistele. Kokku annavad nad ammendava pildi homileetika distsipliinist Eesti teoloogias.

Lisaks neile kolmele õpikule toetun ka sekundaarsetele täiendavatele allikatele nagu lõputööd, liturgika- ja religioonisotsioloogia alased raamatud ning muud käesoleva magistritöö temaga seotud allikad.

Oma töö empiirilises osas koostan kava poolstruktureeritud intervjuu tarvis, mille kavatsen läbi viia EELK Valga praostkonna koguduseõpetajate seas. Kokku teen kuus intervjuud vaimulikega, kes kõik teenivad Valga praostkonna kogudusi. Intervjuude küsimused kasvavad otseselt välja teooriast, sest soovin võrrelda teooriat ja vaimulike praktikat. Kuna tegemist on

poolstruktureeritud intervjuuga, siis koostatud kavas on olemas alateemad ja laiemad küsimused, kuid täpsed küsimused kujunevad protsessi käigus.

Probleemi senine uurimine

Jutluse positsiooni Eesti luterluses on eri nurkade alt viimase paarikümne aasta jooksul küllaltki palju uuritud. Siiski on see uurimistöö toimunud peamiselt Eesti kiriklikes erakõrgkoolides, mitte Tartu Ülikooli usuteaduskonnas. Näiteks uuris EELK vaimulik ja tollane EELK UI üliõpilane Miina Piir 2005. aastal oma magistritöös kirikuliste hoiakuid ja ootusi jutluse suhtes EELK Tallinna Kaarli koguduse näitel. Minu tööd eristab Piiri tööst see, et tema uuris kirikulisi, mina keskendun vaimulikele. Lisaks on praeguseks märkimisväärselt muutunud ühiskondlik ja kiriklik kontekst võrreldes 2005. aastaga. Jutlustamise sisulise osa pealt refereerin oma töös Ove Sanderi 2005. aastal Tallinna Ülikoolis kaitstud doktoritööd „Jutlus kui argumentatiivne diskursus: informaal-loogiline aspekt“. Sanderi töö käsitleb jutluse olemust ja eesmärki puudutavaid aspekte, mis on heaks toeks homileetika õpikutes kirjutatule.

Robert Bunder uuris oma 2022. aastal Tartu Ülikooli usuteaduskonnas kaitstud magistritöös kirikuliste kogemusi luterliku jumalateenistusega Tartus. Bunderi töö on ajaliselt minu uurimistööle palju lähemal ja mõned tema leiud leiavad minu töös äramärkimist. Samas oli jutlus ainult üks paljudest Bunderi uurimisobjektidest, mitte tema töö peateema. Lisaks rajanes tema töö empiirilisele osale kvantitatiivsel ankeetküsitlusel ja sellel puudus kvalitatiivne osa.

Oluliseks uurimismaterjaliks inimeste hoiakute kohta jutluse suhtes oli 2015. aastal läbi viidud küsitlus „Usust, elust, usuelust“. Sealsed tähelepanekud jutluse kohta on minu töös välja toodud.

Töö struktuur

Käesolev magistritöö on jagatud kaheks põhiosaks: teoreetiliseks ja empiiriliseks. Teoreetilise osa moodustavad kolm peatükki, mis lähtuvad selle töö uurimisküsimustest, milleks on jutluse olemus, jutluse ettekandmine ja jutluse tänapäevased probleemküsimused. Need kolm jagunevad omakorda alapeatükkideks. Jutluse olemuse juures uurin jutluse tähendust, eesmärki ja tähtsust ning erinevaid vorme ja tüüpe. Jutluse ettekandmise

juures on olulised jutlustaja isik, jutlustamise retoorilised võtted ja jutluse pikkus ning struktuur. Jutluse tänapäevaste probleemküsimuste puhul käsitlen kuulajate ootuseid jutlusele ning jutlustamise probleeme ja võimalusi tänapäevases kontekstis. Teooriaosa lõppeb alakokkuvõttega. Empiirilise osa moodustavad kolm peatükki, milleks on metoodika tutvustus, intervjuude läbiviimine ja leitud materjali analüüs.

I. TEOREETILINE OSA

1. Jutluse olemus

1.1. Mis on jutlus?

Jutlust saab defineerida väga erinevatel viisidel. Saab lähtuda rohkem teoloogilisest ja kirikliku praktika vaatest või retoorilis-filosoofiliselt. Albert Roost kirjutab, et kristlik jutlustamine on kõige ülevam kõnevõime kasutamise viis. Seega kuulub jutlustamine kõnelemise juurde ja jutlus on üks kõne erivorme.¹ Kõne on ühe kõige lihtsama definitsiooni järgi eesmärgistatud suuline esinemine.² Roosti järgi eristabki jutlust ülejäänud kõnelemisest selle spetsiifiline eesmärk.³

Tulen jutluse eesmärkide juurde tagasi järgmises alapeatükis. Kõigepealt on vaja aga pakkuda konkreetne definitsioon jutlusele.

Siin on olemas juba teatavad erinevused autorite vahel. Väga suur osa autoritest seob jutluse Piibliga. Meeli ja Üllas Tankleri sõnul on jutlus kuulutus, mis lähtub, toetub ja edastab Jumala sõna. Viimase tähendus on nende sõnul kristlik pühakiri ehk Piibel.⁴ Peeter Roosimaa sõnul on jutluse normaalseks aluseks Piibli tekst, millele kogu jutlus on rajatud.⁵ Timothy Keller lisab, et jutlus on avalik Piibli seletus ja kuulutus kogunenud kogudusele.⁶ Siit tuleb välja nn piiblikeskne jutluse definitsioon, mille järgi on jutlus kõne, mis seletab ja edastab Piibli sõnumit.

Samas ei ole see ainuke definitsioon, selle definitsiooni põhjal võib ju jääda segaseks, mis on õigupoolest Piibli sõnum.

¹ Roost, Albert. 1988. Jutlustamine ja jutlus. Toronto: E.E.L.K. Usuteaduslik Instituut, 3.

² Kõne ja kõnepidamine. – *annaabi.ee*. <https://annaabi.ee/kone-ja-konepidamine-m45843.html> (26.07.2023).

³ Roost. 1998, 3.

⁴ Tankler, Meeli; Tankler, Üllas. 2019. Sõnast sõnumiks. Homileetika käsiraamat. Tallinn: Allika kirjastus, 14–15.

⁵ Roosimaa, Peeter. 2005. Jutluse piibellikud alused. – *Homileetika*. Koostanud ja toimetanud Kaido Soom ja Tõnu Lehtsaar. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 39.

⁶ Keller, Timothy. 2015. Preaching. Communicating Faith in an Age of Scepticism. New York: Viking Press, 2.

Andrus Norak väidab, et jutlust iseloomustab metanarratiiv, mis osutab kõikehõlmavale narratiivile, mis peaks korrastama ajaloolised seigad üheks looks, millel on algus ja lõpp.⁷ Ove Sander seob selle narratiivi luterlikust traditsioonist lähtudes evangeeliumiga Kristusest, jutlus on kuulutus evangeeliumist.⁸ Sanderi kirjutatu juhatab meid Martin Lutheri enda arusaamadeni jutlusest. Marko Tiitus kirjutab, et Lutheri jaoks oli jutluse kese Jumala arm ja Kristuse lunastustöö. Lutheri käsitluses sai jutlusest sakramentaalne armuvahend, mis otseselt vahendab Kristust.⁹ Luterliku Maailmaliidu endine president Munib Younan kommenteerib samuti Lutheri arusaamu jutlustamisest ja Piiblist. Younan väidab, et Luther ei olnud kindlasti biblitsist. Ta toob välja, et Lutheri jaoks oli Piibli kese Kristus ja kõik, mis Piiblis kuulutas Kristust, oli õige, ja kõik, mis seda ei teinud, oli vale. Sel põhjusel oli Luther valmis Jaakobuse kirja eemaldama Piibli kaanonist, kuna seal oli Kristusest tema arvates vähe juttu.¹⁰

Sanderi, Tiituse ja Younani kirjutatu loob Lutheri vaatest jutlusele pildi, mis on kaudses või otseses vastuolus nn piiblikeskse vaatega jutlusele. Ühel juhul on aluseks Piibel, teisel juhul Kristus. Seda erinevat vaadet annab veidi edasi ka Meeli ja Üllas Tankleri kirjutatu tekstipõhisest ja temaatilisest jutlusest.¹¹ Ehkki siin on kokkupuutepunkt, leian, et Meeli ja Üllas Tankler kõnelevad stiilist, kuid piibli- ja Kristuse-keskse jutluse puhul on tegemist sügavate teoloogiliste erinevustega. Üheks äärmuslikuks piiblikeskse jutluse viljelejaks võib pidada protestantlikku fundamentalismi. Eesti uustestamentlane Ain Riistan kirjutab, et protestantlik fundamentalism tekkis USA konservatiivsemate kristlaste seas 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses reaktsioonina ühiskonna ja kiriku liberaliseerumisele. Fundamentalistid rõhutasid Piibli sõnasõnalist tõlgendamist ja pühakirja ilmeksimatust.¹² Fundamentalistlik õpetus Piibli ilmeksimatusest on selges vastuolus Lutheri seisukohaga, kes Kristuse-kesksest mõtteviisist lähtudes oli valmis teatud raamatuid eemaldama Piibli kaanonist. Seega on teoloogilised erinevused olemas piiblikeskse ja Kristuse-keskse jutluse vahel. Samas ei pea nende vahel nägema alati vastuolu. Näiteks Timothy

⁷ Norak, Andrus. 2005. Jutlustamine ja postmodernism. – *Homileetika*. Toimetanud Kaido Soom ja Tõnu Lehtsaar. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 61.

⁸ Sander, Ove. 2005. Jutlus kui argumentatiivne diskursus: informaal-loogiline aspekt. Doktoritöö. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 15.

⁹ Tiitus, Marko. 2015. Usupuhastus ja sellele järgnev liturgiline areng. – *Liturgika*. Koostanud ja toimetanud Kaido Soom. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 121.

¹⁰ Younan, Munib. 2018. Piibel luterlikus traditsioonis. – *Kirik ja Teoloogia*. 3. juuli 2020. <https://kjt.ee/2020/07/piibel-luterlikus-traditsioonis/> (02.08.2023).

¹¹ Tankler, Tankler. 2019, 42–45.

¹² Riistan, Ain. 2016. Kas fundamentaalne kristlus on ohuks demokraatiale. – *Kuhu lähed Maarjamaa?* Toimetanud Eerik Jõks. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 182–183.

Keller, kes samuti jagab nn piiblikeskset vaadet jutlusele, kirjutab, et samal ajal on tema jaoks kindlasti kogu Piibli keskseks looks ikkagi Kristuse lunastustöö.¹³

Seega tekib minu hinnangul meil kolm eri varianti jutluse definitsiooni kohta. Ühel juhul on jutlus Piibli seletus ja selle sõnumi edastamine, teisel juhul on jutlus kõne Jeesusest Kristusest ja tema lunastustööst, kolmandal juhul on see segu mõlemast, nii et võiks öelda, et jutlus on Piibli tekstil põhinev kõne Jeesusest. Suure tõenäosusega on just kolmas variant kõige populaarsem.

1.2. Jutluse eesmärk ja tähtsus

Jutluse eesmärk on teatud määral seotud erinevate jutluse definitsioonidega. Siiski on minu hinnangul olemas ka definitsioonideüleline universaalne eesmärk. Leian, et see võiks olla kommunikatsioon. Meeli ja Üllas Tankleri sõnul on kommunikatsioon ühine otsimise ja leidmise protsess. See erineb põhimõtteliselt informatsioonist, mida võib mehaaniliselt vahetada või lihtsalt edastada. Kommunikatsioon tähendab kellegagi kohtumist mingil ühisel pinnal ja millegi olulise jagamist. Klassikalise kommunikatsiooniteooria järgi iseloomustab kommunikatsiooni allikas (jutlustaja), sõnum (jutlus) ja vastuvõtja (kogudus).¹⁴ Seega on iga jutlus katse leida kontakt kuulajaga ja jagada mingit olulist sõnumit. Viimane võib muidugi veidi varieeruda.

Roosti arvates on jutluse eesmärk veenda ja ergutada kuulajat piibellikes kristlikes tõdedes.¹⁵ Roosti funktsiooniga haakub Sanderi arusaam jutlusest kui argumentatiivsest diskursusest. Sanderi hinnangul on võimalik kirjeldada jutlust lähtuvalt moodsast argumentatsiooniteooriast. Vormilises mõttes koosneb argumentatiivne diskursus neljast osast: konfrontatsioon, avamine, argumentatsioon ja lõpetamine.¹⁶ Seega on üks jutluse võimalikest funktsioonidest veenev-argumentatiivne.

Teine jutluse funktsioon tuleb välja nn piiblikeskset jutlusest. Juba antud definitsioonist tuleb välja, et jutluse funktsioon on Piibli teksti lahtiseletamine. Ka siia võib liituda veenev-argumentatiivne eesmärk, kuid erisuseks on tugev Piibli teksti kesksus. Timothy Keller kirjutab,

¹³ Keller. 2015, 15–16.

¹⁴ Tankler, Tankler. 2019, 91–92.

¹⁵ Roost. 1988, 3.

¹⁶ Sander. 2005, 12–13, 24.

et reeglina peabki jutlustamine olema eksposiitorne Piibli teksti seletus.¹⁷ Seega on tugevalt tekstipõhisel funktsioonil väga kindel toetajaskond.

Meeli ja Üllas Tankler tsiteerivad USA metodistist teoloogi Thomas Odenit, kes toob välja veel neli jutluse funktsiooni. Need on:

- 1) evangeelne. Nende kutsumine Kristuse juurde, kes teda veel ei tunne,
- 2) pastoraalne. Inimeste julgustamine, lohutamine ja innustamine kristlikus elus,
- 3) õpetuslik. Kristliku õpetuse edasiandmine,
- 4) moraalne. Inimeste käitumises muutuse taotlemine.¹⁸

Nagu näeme, võib jutlusel olla väga erinevaid eesmärke. Ükski eespool mainitud eesmärk ei ole ka otseselt mõne teisega vastuolus. Samas on küllaltki selge, et üks konkreetne jutlus ei suuda alati võrdselt anda edasi kõiki jutluse funktsioone. Nii on erinevatel jutlustel erinevad funktsioonid ja erinevad jutlustajad eelistavad teatud funktsioone. See annab aga võimaluse uurida, milline eesmärk võiks olla jutlusel vaimuliku silmis ja milline kuulajaskonna jaoks.

Jutlusel on olnud väga tähtis positsioon luterlikus traditsioonis. Marko Tiituse hinnangul suurenes reformatsiooni tulemusena märgatavalt jutluse tähtsus.¹⁹ Meeli Lepiku arvates saavutas jutlus usupuhastuse tulemusena jumalateenistuses keske positsiooni.²⁰ Ka Meeli ja Üllas Tankler ühinevad Tiituse ja Lepiku öelduga, lisades, et jutluse tähtsust näitab juba kantsli keskne positsioon protestantlikus kirikus.²¹ Vaatamata jutluse ajaloolisele domineerimisele luterluses toovad Lepik ja Andrus Norak välja, et jutlustamine on sattunud moodsas maailmas teatud kriisi. Ühiskonna kiire muutumine, meedia areng, jutlustaja ühiskondliku seisundi muutumine jms on esitanud väga tõsise väljakutse jutluse keskele positsioonile.²² Uuringus „Usust, elust, usuelust“ küsiti muuhulgas põhjuseid, miks inimesed käivad jumalateenistusel. Selgus, et jutlus oli põhjusena täiesti teisejärguline. Olulisteks põhjusteks olid traditsioonid, kooskäimine lähedastega ja hingerahu saamine.²³ Nii on igati aktuaalne küsida, kas jutlusel on tõepoolest ka praegusaja kontekstis jumalateenistusel nii domineeriv positsioon, nagu on see traditsiooniliselt olnud.

¹⁷ Keller. 2015, 32–33.

¹⁸ Tankler, Tankler. 2019, 28.

¹⁹ Tiitus. 2015, 121.

²⁰ Lepik, Meeli. 2005. Jutlustamise ajalugu ja tänapäevane olukord. – *Homileetika*. Koostanud ja toimetanud Tõnu Lehtsaar ja Kaido Soom. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 15.

²¹ Tankler, Tankler. 2019, 23.

²² Lepik. 2005, 17–20; Norak. 2005, 61–64.

²³ Lisa. Elust, usust ja usuelust 2015 tulemused tunnuste „sugu“ ja „rahvus“ alusel. 2016. – *Kuhu lähed Maarjamaa?* Toimetanud Eerik Jõks. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 470.

1.3. Jutluse tüübid ja vormid

Kristlikul jutlusel võib olla väga erinevaid stiile ja vorme. Neist väga mitmed toovad välja Albert Roost ning Meeli ja Üllas Tankler. Roosti järgi võib jutlusi liigitada järgmiselt.

1. Impressionistlik jutlus. See on piirideta ja selge kava ning struktuurita. Jutlustaja esitab mingi idee, mõned mõtted või impressiooni ja esitab selle siis jutlusena.
2. Arenev jutlus. On olemas selge kava ja teema, mis areneb jutluse käigus oma haripunktini.
3. Seletav ehk ekspositsiooniline jutlus. Piibli teksti lahtiseletamine ja kommenteerimine.
4. Kuulutav ehk proklameeriv jutlus. Rõõmusõnumi kuulutamine ja kuulajate juhtimine pääste poole.
5. Õpetlik ehk didaktiline jutlus. Kristlike usutõdede selgitamine kuulajatele.
6. Jutustav jutlus. Jutustaval kujul Piibli sõnumi ja usutõdede edasiandmine.
7. Dialoogiline jutlustamine. Küsimuste küsimine ning vestlus jutlustaja ja koguduse vahel.
8. Induktiivne jutlustamine. Inimeste eluliste küsimuste ja kogemuste analüüs ja koosarutelu, mis jõuab usulise lõppjäreldeeni.²⁴

Ehkki Roosti raamat pärineb aastast 1988, on tema liigitusskeem täiesti kasutatav ka aastakümneid hiljem. Selles on mitmeid kokkupuutepunkte ka Meeli ja Üllas Tankleri looteluga. Nemadki toovad välja õpetliku (M. ja Ü. Tankleril „õpetuslik“), seletava, kuulutava (M. ja Ü. Tankleril „evangelistlik“), jutustava (M. ja Ü. Tankleril „narratiivne“) ja dialoogilise jutluse. Nad lisavad omalt poolt pühitusliku, prohvetliku, hingehoidliku ja lastejutluse. Pühitusjutlus kutsub kuulajaid üles usulisele kasvamisele. Prohvetlik jutlus lahkab kaasaja sotsiaalseid probleeme. Hingehoidlik jutlus lohutab, toetab ja julgustab inimesi nende probleemides. Lastejutlus on spetsiifiliselt lastele mõeldud jutlus, mis võib olla lühem ja lihtsam kui tavapärase jutlus.²⁵

Roost ning M. ja Ü. Tankler annavad küllaltki ammendava loetelu erinevatest jutluse tüüpidest. Nagu näha, on variatsioone küllaltki palju. Vägagi oluline oleks teada, millised tüübid on kõnekad praegusaja kontekstis.

²⁴ Roost. 1988, 65–72.

²⁵ Tankler, Tankler. 2019, 45–53.

2. Jutluse ettekandmine

2.1. Jutlustaja isik

Albert Roosti hinnangul iseloomustab head jutlustajat isiklik vagadus ja kindel usk, passioon, jõulisus, entusiasm, ehtne inimlikkus, hea huumorimeel, isetu ja hoolitsev armastus ning talent jutlustamiseks.²⁶

Meeli ja Üllas Tankleri jaoks on olulised eduka jutlustaja puhul olulised kindel kutsumus, isiksuse arendamine, enesekriitiline mõtlemine, oma oskuste pidev lihvimine, isikliku kogemuse ja aspekti olemasolu ning elujaatav hoiak.²⁷

Tõnu Lehtsaar lisab suhtlemispsühholoogia vaatepunktist lähtudes, et jutlustaja juures on olulised usaldusväarsus, sarnasus ja võimuvahendite valdamine.²⁸

Leian, et need kolm loetelu sobivad omavahel suurepäraselt. Ehkki Roost ning M. ja Ü. Tankler lähtuvad rohkem jutlustamise praktikast ning Lehtsaar suhtlemispsühholoogia teooriast, siis minu arvates kõnelevad nad samadest põhimõtetest. See on hea näide, kuidas ilmalikust teadusest pärit teooriat võib suurepäraselt ühildada vaimulikust praktikast pärit kogemustega.

Lähtudes Lehtsaare kolmikjaotusest võib seega öelda, et hea vaimulik peab olema esiteks usaldusväärne. Lehtsaar selgitab, et usaldusväarsust iseloomustab kompetentsus, iseloom, enesevalitsemine ja suhtlemisvalmidus.²⁹ Sellega haakuvad M. ja Ü. Tankleri ning Roosti loetelust kutsumus, isiklik usk ja vagadus, passioon, jõulisus, entusiasm, isiklik kogemus ning enesekriitiline mõtlemine. Teiseks on Lehtsaare järgi oluline sarnasus kuulajatega. Roosti ning M. ja Ü. Tankleri põhimõtetest sobivad sellega ehtne inimlikkus, armastus kuulajate vastu jms. Kolmas iseloomujoon on võimuvahendite valdamine. Lehtsaare sõnul tähendab see kuulajate mõjutamist teatud suunda.³⁰ M. ja Ü. Tankler ning Roost kirjeldavad seda talendina jutlustamiseks, oma oskuste lihvimisena, elujaatava hoiakuna, isiksuse arendamisena jms.

²⁶ Roost. 1988, 18–21.

²⁷ Tankler, Tankler. 2019, 70–88.

²⁸ Lehtsaar, Tõnu. 2005. Homileetikast suhtlemispsühholoogia vaatenurgast. – *Homileetika*. Koostanud ja toimetanud Tõnu Lehtsaar ja Kaido Soom. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 213.

²⁹ Lehtsaar. 2005, 206.

³⁰ Lehtsaar. 2005, 211–212.

Minu uurimus saab panna jutlustaja isikut puudutava teooria proovile, selgitades, kas teoorias kehtiv pilt ideaalse jutlustaja isikust kajastub ka päriselu jutlustajates.

2.2. Jutlustamise retoorilised võtted

Üldiselt on retoorika reeglid küllaltki üldtuntud ja kõigile teada. Meeli ja Üllas Tankler kirjutavad, et hea jutlustaja on see, kes suudab haarata kuulajate tähelepanu ning hoida seda seni, kuni kuulajad on kõne sisu mõistnud ja sellele oodatavalt reageerivad ehk kõneleja soovitud suunas liikuma hakkavad. Nad lisavad, et selle eesmärgi saavutamiseks peab jutlustaja lähtuma kolmest põhimõttest. Esiteks peab ta saavutama kuulajaga kontakti. Teiseks peab ta esitama tõde nõnda, et kuulajad sellest aru saavad. Kolmandaks peab ta näitama, kuidas see tõde kuulajate elus rakendub.³¹ Et saavutada mainitud sihte, tuleb silmas pidada jutluse ettekande juures mitmeid aspekte, nagu näiteks hääli, tempo ja dünaamika, silmside, žestid, liikumine, emotsioonid ja konspekti kasutamine. Nii Roost, Soom kui ka M. ja Ü. Tankler on üldiselt nendes küsimustes ühel meelel. Jutlustaja hääli peab olema selge, kõlav ja arusaadav.³² Nii Soom kui ka Roost toovad välja, et tihedaks probleemiks on see, et jutlustaja hääli ei kosta kirikus tagumiste pingiridadeni.³³ Kõik kolm autorit nõustuvad, et jutluse tempo peab olema vahelduv.³⁴ M. ja Ü. Tankler rõhutavad, et monotoonus on jutluse surm.³⁵ Soom lisab, et väga tähtsad hea jutluse ettekandmise juures on pausid kõnelemise vahepeal.³⁶ Soom kirjutab ka silmside olulisusest kuulajate ja kõneleja vahel. Samas näiteks Piibli kirjakohta lugemine enne jutlust esitab silmside hoidmisele väljakutse. Soomi sõnul tuleks aga üritada pilku tõsta ka kirjakohta lugemise ajal.³⁷ Roost ei tegele oma raamatus väga palju žestide, liikumise ja miimika temaatikaga. Soom ning M. ja Ü. Tankler analüüsivad neid tahke küllaltki põhjalikult ja on laias laastus ühel meelel. Soomi arvates seab kiriku ruum ja teatud sissepoole tegevused, näiteks palvetamine, pigem piire žestikuleerimisele, liikumisele ja miimikale. Samal ajal ei tähenda see, et kirikus peaks valitsema surmtõsine hoiak. Kindlasti tuleb

³¹ Tankler, Tankler. 2019, 216–217.

³² Soom, Kaido. 2005. Jutlus ja retoorika. – *Homileetika*. Koostanud ja toimetanud Tõnu Lehtsaar ning Kaido Soom. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 199–200; Tankler, Tankler. 2019, 224–225; Roost. 1988, 57–60.

³³ Soom. 2005, 199; Roost. 1998, 57–58.

³⁴ Roost. 1988, 60; Soom. 2005, 197–200; Tankler, Tankler. 2019, 225–226.

³⁵ Tankler, Tankler. 2019, 225.

³⁶ Soom. 2005, 200.

³⁷ Soom. 2005, 200–201.

edasi anda soojust, armastust ja sõbralikkust.³⁸ Ka M. ja Ü. Tankler toetavad žestide ja liikumise toetavaid rolle, kuid hoiatavad, et need võivad kirikusaalis kiiresti kontrolli alt väljuda ja hakata segama jutluse ettekandmist.³⁹

Teatud erinevused tulevad autorite vahel välja konspekti küsimuses. Roosti järgi on võimalik neli erinevat viisi jutluse ettekandmiseks, need on jutluse lugemine, jutluse memoreerimine, kavapõhine jutlustamine ning viimaks segu kõigist kolmest. Roost ei soovita ühte või teist, vaid väidab, et tuleb valida sobiv vastavalt olukorrale. Tema hinnangul on kõige populaarsem viimane, kombinatoorne versioon.⁴⁰ Soom ning M. ja Ü. Tankler on kriitilised nii jutluse lugemise kui ka memoreerimise suhtes. Esimese puhul kaob kontakt kuulajatega ning lauseehitus pole suulisele kõnele kohane.⁴¹ Teise puhul on suur oht eksimisteks ja unustamisteks ning nõnda sõnumi kadumaminekuks.⁴² Soom ning M. ja Ü. Tankler toetavad konspekti olemasolu ja selle kasutamist jutlustamisel.⁴³

Käesolevas töös saan uurida, kas üldkehtivaid retoorilisi võtteid kasutavad ka vaimulikud oma töös.

2.3. Jutluse pikkus ja struktuur

Jutluse pikkuse osas on nii Meeli ja Üllas Tankler, Albert Roost kui ka Kaido Soom ühel meelel, et õige pikkus on 20 minutit.⁴⁴ Ajalooliselt on näha jutluse pikkuse lühenemist. Marko Tiituse sõnul võisid 17. sajandi luterliku ortodoksia aja jutlused kesta ligi tund aega koos teadetega.⁴⁵ Lepiku hinnangul on jutluse lühenemisele aidanud kaasa see, et tänapäeval ei oota kirikulised jutluselt uute tehnikasaavutuste tutvustamist ja maadeavastuste kirjeldusi.⁴⁶ Sel põhjusel on arusaadav, miks on jutlused lühenenud, kaotamata oma tähtsust. Samal ajal on huvitav küsimus, kas jutluste lühenemine on jätkuv trend. Kas 20 minutit ei ole juba vanamoeline ja konservatiivne seisukoht, mis on oma positsiooni kaotamas? Robert Bunder tuvastas oma uuringus

³⁸ Soom. 2005, 201.

³⁹ Tankler, Tankler. 2019, 231–232.

⁴⁰ Roost. 1988, 55–56.

⁴¹ Soom. 2005, 197; Tankler, Tankler. 2019, 209–210.

⁴² Soom. 2005, 197; Tankler, Tankler. 2019, 209–210.

⁴³ Soom. 2005, 197–198; Tankler, Tankler. 2019, 209–210.

⁴⁴ Tankler, Tankler. 2019, 54; Roost. 1988, 16; Soom. 2005, 192.

⁴⁵ Tiitus. 2015, 125.

⁴⁶ Lepik. 2005, 19.

Tartu kirikuliste seas, et kõige rohkem eelistati jutluse pikkusena vahemikku 15–20 minutit. Samas nendib ta, et mida nooremad olid vastajad, seda lühemat jutlust toetati. Nii eelistas arvestatav osa noorematest kirikulistest jutlust, mis kestab 10–15 minutit.⁴⁷ Bunderi leiud lubaksid oletada, et jutluse lühenemise trend on jätkumas, seda eriti noorema põlvkonna seas. Nii on igati aktuaalne küsida, kuidas tajuvad seda jutlustajad.

Jutluse struktuuri osas pooldab Kaido Soom lihtsat kolmeosalist skeemi, mis koosneb sissejuhatausest, teemaarendusest ja lõppsõnast.⁴⁸ Albert Roost toob välja palju suuremal hulgal variante, nagu kahepunktiline, küsimuslik, redeli tüüpi, klassifitseeritud, kalliskivi tüüpi ja Hegeli tüüpi.⁴⁹ M. ja Ü. Tankler soovivad Roosti mainitud skeeme jutluse teemaarenduses, kuid jutluse üldstruktuuri osas toetavad nad Soomi kolmeosalist lihtsat struktuuri.⁵⁰

See on huvitav, et Soom ning M. ja Ü. Tankler toetuvad väga tugevalt ühele struktuurimudelile. Tekib õigustatud küsimus, et kas jutlustamine praktikas on nii konkreetse struktuuriga ja kas kuulajad tajuvad jutluses selgelt sissejuhatust, teemaarendust ja lõppsõna. Roosti erinevad jutlusekavad pakuvad palju varieeruvat pilti võimalikust jutluse struktuurist. Nii on oluline uurimisküsimus jutluse praktika puhul, kas kehtib domineerivana kolmeosaline skeem või esineb suurem paljusus.

3. Jutlustamise tänapäevased probleemküsimused

3.1. Kuulajate ootused jutlusele

Kirikuskäijate ootusi jutlusele on uurinud mitmed autorid eri kontekstides. Albert Roost uuris ootusi 1980ndate lõpu väliseesti koguduste kontekstis. Ta leidis, et teoloogiliste teemade poolest olid kõige populaarsemad kuulajate seas igavene elu, õigus ja õigeksmõistmine, usk ning lepitus. Igapäevaste teemade osas domineerisid kristlik perekonnaelu, Püha Vaim ja selle tegevus ning läbisaamine kaasinimestega.⁵¹ Meeli Lepik peab olulisteks teemadeks perekonda, tööd,

⁴⁷ Bunder, Robert. 2022. Luterlik jumalateenistuse kogemus EELK Tartu linnakoguduste näitel. Magistritöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond, 51–52.

⁴⁸ Soom. 2005, 182.

⁴⁹ Roost. 1988, 37–39.

⁵⁰ Tankler, Tankler. 2019, 153–154, 163–166.

⁵¹ Roost. 1988, 15–16.

sotsiaalseid probleeme, konfliktseid olukordi kirikus ja inimeste kriisisituatsioone.⁵² Nagu näha, on Roosti ja Lepiku loetus mitmeid kokkupuutepunkte.

Meeli ja Üllas Tankler toetuvad 2010. aastal Liina Sanderi poolt läbi viidud uuringule ja nendivad, et enim oodatakse jutluses läbiva teema ehk punase niidi märkamist, hingekosutust ja -korrastust ehk elu põhiväärtuste meenutamist ja lahtiseletamist, kinnitust Jumala otsimisel ning eluliste situatsioonide vaimulikku mõtestamist.⁵³

Lepik, toetudes Roostile, toob välja ka mitmed probleemid, mis võivad jutlust iseloomustada. Need on liigne abstraktsus, vähene tähelepanu osutamine inimeste probleemidele, kuulajaskonnalt liiga suure erudeerituse ootamine, elukauged hoiakud, liiga vähe illustratsioone, negatiivsus, vähene ettevalmistus ja koguduseliikmete respekti puudumine jutlustaja vastu.⁵⁴ M. ja Ü. Tankleri järgi on halb jutlus liiga pikk, laialivalgud, fookuseta, ei arvesta kuulajate vajadusi, on trafaretsete mõttekäikudega ja abstraktne.⁵⁵

Lepiku probleemide loetelu võib pöörata ka teistpidi ja öelda, et head jutlust iseloomustab lihtsus, selgus, igapäevasus ja aktuaalsus, elulisus, illustratsioonide olemasolu, positiivsus ja autoriteedi positsiooni omamine jutlustaja poolt. Sellega nõustuvad ka M. ja Ü. Tankler, kes toovad välja, et jutlus peab olema siiras, inimeste huvide ja vajadustega kooskõlas, huvitav, isiklik, elujaatav ja positiivne.⁵⁶

Uuring „Usust, elust, usuelust 2015“ kinnitab mitmeid eespool toodud väiteid. Märkimisväärne hulk inimesi (15,9%) ei käi jumalateenistusel sagedamini, sest nad ei saa aru jumalateenistusel räägitavast.⁵⁷ Teemadest soovis 70% vastajatest kindlasti või pigem kuulda järgmisi: inimestevahelised suhted ja seal tekkinud probleemide lahendamine, elus ette tulevad moraalsed valikud, elu ja surm ning igavene elu, igapäevaelu probleemid, noorte probleemid, eakate probleemid, enda hingemurede ja üksindusega toimetulek.⁵⁸

Nii võiks kokku võtta, et olulisteks teemadeks inimestele on isiklikud suhted, sotsiaalsed küsimused, surm ja igavene elu ning hingerahu saamine. Kuulajad ootavad, et jutlused oleks lihtsad, selged, illustratsioonidega ning aktuaalsed.

⁵² Lepik. 2005, 20–26.

⁵³ Tankler, Tankler. 2019, 108–109.

⁵⁴ Lepik. 2005, 29–30.

⁵⁵ Tankler, Tankler. 2019, 108.

⁵⁶ Tankler, Tankler. 2019, 78–88.

⁵⁷ Kuhu lähed Maarjamaa? 2016, 468.

⁵⁸ Kuhu lähed Maarjamaa? 2016, 471–472.

3.2. Jutlustamise väljakutsed ja võimalused tänapäeva ühiskonnas

Moodne ühiskond seab jutlustamisele mitmeid väljakutseid. Mõnedest neist on olnud juba eespool juttu. Meeli Lepiku hinnangul on massimeedia areng, inimeste liiga suur töökoormus, meelelahutusmaailm ja heade jutlustajate puudus andnud suure hoobi jutlustamise tähtsusele.⁵⁹ Meeli ja Üllas Tankler ning Andrus Norak rõhuvad postmodernismi vaimule. M. ja Ü. Tankler tsiteerivad Ingmar Kurge, kelle hinnangul ei lahenda kiriku probleeme võimalikult moodsa tehnilise arsenaliga kasutuselevõtt, et viia oma sõnum kohale. Probleem on selles, et kommunikatsioon on protsess, mille üle ei saa omada kontrolli. Selles saab ainult kutsuda teist endaga kohtuma, osalema suhtluses. Moodsat kommunikatsiooni postmodernistlikus maailmas iseloomustab M. ja Ü. Tankleri sõnul autoriteetide asemel iseotsustamine, avaliku kõne tähtsuse ja usaldusväarsuse vähenemine ning tähelepanu konkurents.⁶⁰

Norak kirjeldab postmodernset inimest kui kedagi, kellel on suur hulk informatsiooni, hiiglaslik lõbujanu ja isekus, kuid pole südant ega moraalselt kompassi. Postmodernne inimene on oma valikutes üksi. Noraku hinnangul kandis modernne inimene teatud üldarusaadavaid tõekspidamisi, milleks olid näiteks Jumala olemasolu, headus ja kurjus, inimese patusus jne.

Postmodernism enam neid tõdesid ei tunnista. Postmodernismi ajastul ei ole tõde ja vale enam relevant. Tõde on konstruktsioon, mis luuakse omaenda situatsiooni jaoks. Kultuuri nähakse tõde kasvulavana, mitte kultuuri ei kujundata tõde järgi, vaid kultuur ise kujundab tõde.⁶¹ Selline inimese mõttemaailma kirjeldus seab minu arvates kristliku jutlustamise täiesti uude situatsiooni. Väga mitmed kristluse põhiõpetused (loomine, patt, lunastus jne) satuvad selgelt vastuollu postmodernismiga ning sel põhjusel ei haaku tänapäeva inimese mõttemaailmaga. Vägagi oluline oleks teada, kas ka jutlustajad ning koguduseliikmed tajuvad seda konflikti. Veel olulisem on aga, millised oleks kristliku jutlustamise vastukäigud sellele situatsioonile.

Kuna Albert Roost kirjutab 1980ndate lõpu kontekstis, siis on tema aja probleemid vaatamata kokkupuutepunktidele siiski küllaltki erinevad praegustest. Huvitaval kombel ei tegele M. ja Ü. Tankler süvitsi praeguse aja mõttemaailma analüüsiga ega paku konkreetseid lahendusi,

⁵⁹ Lepik. 2005, 19–20.

⁶⁰ Tankler, Tankler. 2019, 55–61.

⁶¹ Norak. 2005, 62–64.

kuidas ületada neid väljakutseid, mida postmodernism kristlikule jutlusele esitab. Nad toovad välja mitmed praeguse aja väljakutsed (igasuguste autoriteetide kadu, tähelepanu konkurents jms) ja toonitavad, et vaimulikud peavad neid võtma tõsiselt.⁶² Samas puudub neil sügav sisuanalüüs. Teisiti on aga lugu Andrus Norakuga, kes esitab konkreetse visiooni, kuidas võiks kristlik kuulutus vastata postmodernismi väljakutsele. Ta toob välja järgmised mõtted.

1. Ekspositoorne piiblikeskne jutlustamine ei kõneta moodsat inimest, kes ei usu autoriteetidesse. Tänapäevane jutlus võiks olla hoopis vestlusjutlus, kus jagatakse kogemusi. Sobivateks vormideks on siin induktiivne ja narratiivjutlus.
2. Kristlus peaks postmodernismi individualismile vastukaaluks rõhutama kollektiivi positiivset rolli inimkonna elus.
3. Moodne evangeelium peaks olema postratsionaalne. Ratsionaalset diskursust ei tohiks täielikult hüljata, kuid tuleb rõhutada, et evangeelium ületab ratsionaalsuse ja kätkeb endas kogemuslikku kohtumist Jumala ja inimese vahel.
4. Vestlusjutlus peaks olema mänguline, lubama küsimusi, mõttevahetusi ja vastastikuseid kogemuste jagamisi.
5. Praegusajal tuleb ületada traditsiooniline hinge ja keha dualism ning näha inimest holistlikult tervikuna. Kristlasel on konkreetne roll oma keskkondlikus ja sotsiaalses kontekstis.
6. Kristlik kuulutus peab ütlema, et inimese elu eesmärk ei ole teadmiste kogumine. Ka pühendumine Kristusele ei saa olla pelgalt intellektuaalne, vaid see puudutab kogu inimese olemust ning väljendub tema käitumises ja elamisviisis.⁶³

Kui postmodernism esitab väljakutse kristlikule jutlusele, siis väga paljuski teeb seda ka Norak oma lahenduskäikudega. Juba Noraku esimene tees seab kahtluse alla piiblikeskse jutlustamise vajalikkuse. See väide tekitaks ilmselt märkimisväärse osa kristlaste seas suure vastuseisu. Mulle tundub, et teatud määral olemegi jõudnud tagasi jutlustamise olemuse juurde, mis oli minu töö teooriaosa esimeseks alapeatükiks. Teatavasti tuli sealt välja kaks eri arusaama jutlusest – piiblikeskne ja Kristuse-keskne. Nii võiks öelda, et Norak esindab kindlasti viimast ja

⁶² Tankler, Tankler. 2019, 55–61.

⁶³ Norak. 2005, 83–96.

vastandub esimesele. Samal ajal on ka esimesel seisukohal kindlasti toetajaid. Nii esindavad need kaks kahte võimalikku vastust tänapäevastele probleemküsimustele.

Teoriaosa kokkuvõte

Minu töö teoreetilise osa eesmärk oli eestikeelsetele homileetika õpikutele (Roost, Lehtsaar/Soom ning M. ja Ü. Tankler) ning sekundaarsele kirjandusele toetudes kirjeldada jutluse positsiooni tänapäeva luterliku kiriku jumalateenistuses. Lähtuvalt oma töö uurimisküsimustest võtsin vaatluse alla jutluse olemuse, ettekandmise ja tänapäevased väljakutsed ning võimalused. Jutluse olemuse osas tulenes, et eksisteerib kolme sorti jutluse definitsioone. Üks käsitleb jutlust Piibli korrektse seletusena, teine kõnena Jeesusest ning kolmas on esimese kahe sümbioos, mille järgi on jutlus Piibli seletus, mille keskmeks on Kristus. Seega on võimalik esimest kahte näha vastandlikuna, kuid see pole paratamatu järeldus.

Jutulusel võib olla väga mitmeid eesmärke, nagu veenmine, õpetamine, Piibli seletamine jms. Ajalooliselt on jutlustamine olnud väga oluline protestantlikus traditsioonis ja seega ka luterluses. Siiski on moodsas maailmas ka kõneletud jutlustamise kriisist. Sotsioloogilised uuringud on viidanud, et jutlusel puudub tänapäeva kirikulise jaoks keskne tähendus, mis sellel oli vanasti.

Jutluse erinevatest stiilidest eksisteerivad impressionistlik, arenev, seletav, kuulutav, õpetlik, jutustav, dialoogiline, induktiivne.

Hea jutlustaja on usaldusväärne, piisavalt sarnane kuulajatega ja oskab kasutada võimuvahendeid.

Jutlustamise juures on olulised mitmed retoorilised võtted. Jutlus ei tohi olla monotoonne, tempo ja häälekõrgus peab olema vahelduv. Jutlustaja häält peab olema hästi kuulda. Žeste, miimikat jms võib kasutada, kuid kirikuruumi seatud piirides. Oluline on, et jutlustaja hoiaks kuulajatega silmsidet. Üldiselt võiks jutlustaja ettekandmisel kasutada märkmeid, mitte lugeda maha ega kõneleda ilma abivahenditeta peast.

Jutluse pikkus võiks olla 20 minutit, ehkki on võimalik, et trendina on näha selle pikkuse lühenemist. Jutlus võiks olla struktuuri poolest kolmeosaline – sissejuhatus, teemaarendus ja lõpetus.

Olulisteks teemadeks kuulajate jaoks on isiklikud suhted, sotsiaalsed küsimused, surm ja igavene elu ning hingerahu saamine. Jutlused võiksid olla ka lihtsad, selged, illustatsioonidega ja aktuaalsed.

Tänapäeva inimese suur töökoormus, massimeedia vohamine, tähelepanu konkurents ja postmodernistlik filosoofia seavad jutlustamise mitmete väljakutsete ette. Üheks lahendusvariandiks on pakutud, et jutlused võiksid tänapäeval olla pigem vestlused kui monoloogid. Lisaks peaksid jutlused rõhutama kogemuste olulisust, kogukonda individualismi asemel ning inimese sotsiaalset vastutust.

II. EMPIIRILINE OSA

Intervjuu andmekogumisviisina

Olen oma uurimistöö empiirilise osa aluseks valinud intervjuerimise ehk kvalitatiivse uurimismeetodi. Robert K. Yin kirjutab, et kvalitatiivse uurimismeetodi tugevuseks on, et see võimaldab uurida inimesi nende igapäevastes tegemistes. Kvalitatiivse meetodi lähenemisnurk lubab minna süvitsi ja mõista paremini kontekstuaalsust, inimeste mõtteid, tundeid ja arusaamu kontekstis, milles nad tegutsevad.⁶⁴ See sobitub suurepäraselt minu töö eesmärgiga, milleks on uurida vaimulike endi praktikad, igapäevaelu ja arusaamu ning võrrelda, kuivõrd sobitub see homileetilise teooriaga. Renata Tesch lisab, et kvalitatiivse uuringu tulemused on tavaliselt kirjeldavad, samal ajal kui kvantitatiivse puhul on need statistilised.⁶⁵ Ka minu uurimus eeldab pigem homileetilise konteksti tunnetamist ja kirjeldamist. Samas ei puudu selles ka statistiline moment, näiteks jutluse pikkuse osas on vastused statistilised, kuid tulemuste peamine osa on siiski kirjeldav. Just kontekstuaalsus ja kirjeldatavad tulemused, need kaks kvalitatiivse meetodi peamist tunnust, sobituvad hästi minu uurimistöö empiirilise osa eesmärgiga.

Intervjuu valimi leidmine

Minu uurimistöö empiirilise osa eesmärk oli võrrelda teorias leitud vaimulike endi praktikaga ja arusaamadega. Koostöös juhendajatega leidsime, et sobiv maht intervjuusid võiks olla 6–8, sest see vastab Tartu Ülikooli usuteaduskonnas ette nähtud magistr töö mahule. Lisaks soovisin, et leitavad vaimulikud võiksid teenida kiriklikult samas piirkonnas ja kontekstis. Eeldasin, et nii on võimalik paremini võrrelda nende kogemusi ja praktikad. Sel põhjusel ei soovinud ma intervjuerida näiteks suurte linnakoguduste ja väikeste maakoguduste jutlustajaid, sest kontekst oleks olnud liialt erinev. Suur osa EELK kogudustest asub ka maal, niisiis, et minu

⁶⁴ Yin, Robert K. 2016. *Qualitative Research from Start to Finish*. Second Edition. New York: Guilford Press, 3.

⁶⁵ Tesch, Renata. 1990. *Qualitative Research: Analysis Types and Software Tools*. New York and London. Routledge, 17.

tulemused oleksid võimalikult üldistatavad, soovisin leida just eelkõige maakoguduste vaimulikke.

Nendel põhjustel langes valik EELK Valga praostkonna koguduseõpetajate kasuks. Valga praostkond on liikmete arvult EELK kõige väiksem praostkond ning praostkonnas on peamiselt maakogudused. Lisaks on Valga praostkonnas seitse koguduseõpetajat, mis tähendab, et saaksin intervjueerida kõiki neid vaimulikke, kes teenivad ühes kontekstis ja selgelt määratletud kiriklikus struktuuris. Lõpuks tegin intervjuu Valga praostkonna kuue koguduseõpetajaga. Ma ei intervjuerinud EELK Rannu Püha Martini koguduse õpetajat Robert Bunderit, kes on minu magistritöö kaasjuhendaja. Leidsime, et tema puhul võiks intervjuerimisel ilmnedu huvide konflikt. Seega tegin intervjuu EELK Nõo Püha Laurentsiuse ja Otepää Maarja koguduse õpetaja Mart Jaansoniga, EELK Elva, Rõngu Mihkli ja Hargla koguduse õpetaja Vallo Ehasaluga, EELK Sangaste Püha Andrease ja Laatre Püha Laurentsiuse koguduste õpetaja Tanel Meieliga, EELK Valga Jaani koguduse õpetaja Margus Suvega, EELK Karula Maarja koguduse õpetaja Enno Tanilasega ja EELK Puhja Dionysiose koguduse õpetaja Tiit Kuusemaaga. Minu uurimistöös kannavad nad pseudonüüme (siin suvalises järjekorras) A1, A2, A3, A4, A5, A6.

Intervjuerimisega seotud eetilised aspektid

Käesolev uurimistöö hõlmab inimuuringuid ja käsitleb isikuandmeid, seepärast oli vajalik Tartu Ülikooli inimuuringute eetika komitee heakskiit, mille minu uurimistöö ka sai (nr 384T-12). Oma töö eetilistest aspektidest rääkides soovin kõigepealt rõhutada, et EELK Valga praostkonna koguduseõpetajad on avaliku elu tegelased, kelle professionaalsete töökohustuste hulka kuulub ka jutluste pidamine. Nende teenitavates kogudustes toimuvad jumalateenistused ja peetavad jutlused on avalikult kuulatavad ja kättesaadavad. Et siiski vältida hinnangute andmist ühele või teisele jutlustajale, on käesolevas töös informantide andmed pseudonüümitud. Andmed avaldatakse pseudonüümitud kujul, see tähendab, et eemaldatud on uuritavate nimed ja muud konkreetsed isikustamist võimaldavad faktid (näiteks millise koguduse vaimulikuga on tegu), kuid sekundaarse teabe põhjal on võimalik uuritavat tuvastada. See on paratamatu, kuna tegemist on küllaltki väikese hulga samas piirkonnas töötavate vaimulikega. Sel põhjusel on anonüümimine sisuliselt võimatu, sest üksikute homileetiliste eripärade tõttu (hääli, jutluse pikkus jms) on uuritava tuvastamine täiesti võimalik. Antud info (võimalus, et uuritav tuvastatakse sekundaarse teabe põhjal) on lisatud ka

informeerimise ja teadliku nõusoleku vormi. Nagu sai juba eespool mainitud, kuulub jutlustamine vaimulike avalike professionaalsete töökohustuste hulka. Seega ei ole tegemist eriliigiliste isikuandmetega, vaid tavaliste isikuandmetega. Vaimulike tuvastamine antud kontekstis ei kujuta minu hinnangul riski nende era- ega tööelule. Jutlustamise praktikas on paljusid aktsepteeritud nähtusi ning minu töö tulemused ei anna hinnangut ühe või teise vaimuliku praktikale.

Kogutud andmed avaldatakse pseudonüümitud kujul ja neid ei anonüümita, seepärast ei kustutata kõiki isikustamisele viitavaid andmeid transkribeerimise käigus. Transkribeerimise käigus kodeerin andmed ja loon koodivõtme, mille abil on võimalik isikut konkreetselt tuvastada. Lisaks on tuvastamine võimalik kaudse teabe põhjal, mis avaldatakse valminud teadustöös.

Enne intervjuude läbiviimist selgitatakse uuritavatele nende õigusi ning antakse teada, kuidas nende andmed pseudonüümitakse, et valmivas uurimuses poleks nende isikud tuvastatavad. Lisaks kinnitatakse, et informantide öeldut kasutatakse konfidentsiaalselt ja ainult teadusliku uurimise huvides. Seejärel palutakse informandil allkirjastada informeeritud nõusoleku vorm, selgitades, et tal on iga hetk võimalus katkestada intervjuu ilma põhjendamata. Lisan informeeritud nõusoleku vormi ka antud tööle, see on töö lõpus (Lisa 2). Intervjuude salvestisi hoitakse kõrvalistele isikutele kättesaamatult uurimuse vahetu läbiviija Urmas Kooritsa TÜ OneDrive'i keskkonnas, kaitstuna parooliga. Vajadusel võimaldab Urmas Koorits vahetu isikliku kontrolli all kuulata löike salvestistest juhendajatel Kaido Soomil ja Robert Bunderil andmete fabritseerimise välistamise eesmärgil. Pärast intervjuude transkribeerimist hävitatakse algsed audiosalvestised. Transkribeerimisel kaotatakse andmestikust informantide nimed ja kontaktid

Transkriptsioone säilitatakse Tartu Ülikooli OneDrive'i pilvekeskkonnas, kus need on kaitstud parooliga. Neile on ligipääs ainult Urmas Kooritsal ning vajadusel tema juhendajatel Kaido Soomil ja Robert Bunderil. Transkriptsioonid kustutatakse pärast magistr töö kaitsmist mais 2024.

Informeeritud nõusoleku paberil täidetud vorme hoitakse Kaido Soomi kabinetis asuvas seifis, mis asub Tartu Ülikooli usuteaduskonnas, aadressil Ülikooli 18, ruum 312. Ka neile pääsevad ligi ainult Urmas Koorits ning tema juhendajad Kaido Soom ja Robert Bunder. Nõusoleku vormid hävitatakse kõige viimasena pärast transkriptsioonide ja muu andmestiku kustutamist maikuu 2024. Hävitamiseks kasutatakse Tartu Ülikooli usuteaduskonnas asuvat paberipurustajat.

Andmete pseudonümiseerimise käigus loodud koodivõtit hoitakse eraldi algandmetest, see kustutatakse koos muude andmetega, sealhulgas transkriptsioonidega pärast magistr töö kaitsmist maikuu 2024. Koodivõti, mis on eraldi fail, on samuti hoitud teadustöö tegemise ajal parooliga kaitsult TÜ OneDrive'i pilvekeskkonnas, kus sellele kolmandad isikud juurde ei pääse.

Kogutud andmestikku säilitatakse kuni teadustöö kaitsmiseni, eeldatavalt maikuu 2024. Töö kaitsmise järel säilitatakse transkriptsioone ainult töö käigus ilmneval tungival vajadusel. Informantidele viitamiseks lõpetatud uurimuses kasutatakse pseudonümiseeritud vormi A1, A2, A3, A4, A5 ja A6.

Intervjuude struktuur

Minu poolt läbiviidavate intervjuude struktuur kasvas otseselt välja käesoleva töö teoorias. Kuna oma töös soovin jutluse positsiooni juures tuvastada eelkõige jutluse olemuse, ettekandmise ja jutlustamise tänapäevased probleemküsimused, siis moodustavad need kolm ka teemaplokid minu intervjuude kavas. Ka kolmes osas leiduvad suunavad küsimused tulenevad teooriaosa alaküsimustest ja võimalikest suundumustest, mis selgusid teorias. Kuna minu intervjuude näol on tegemist poolstruktureeritud intervjuudega, siis küsimuste täpne sõnastus ja järjekord võis ka intervjuueerimise protsessi käigus muutuda. Lisan intervjuude esialgse kava/küsimustiku oma magistr töö lisana (Lisa 1).

Intervjuude läbiviimine

Intervjuud toimusid märtsis 2024. Leppisin kõigi asjaosalistega telefoni teel kokku intervjuueerimise aja ja selgitasin lühidalt, miks intervjuud teen. Enne intervjuueerimise algust selgitasin veelkord uuritavatele nii uurimistö tausta kui ka nende õigusi. Palusin ka läbi lugeda ja allkirjastada informeeritud nõusoleku vormi. Salvestasin intervjuud oma telefonis leiduva salvestusprogrammi abil. Intervjuud kestsid 20–30 minutit.

Intervjuude analüüs

1. Jutluse olemus

1.1. Mis on jutlus?

Minu töö teooriaosa andis alust väita, et esineb kolme tüüpi jutluse definitsiooni, nn piiblikeskne jutlus, Kristuse-keskne jutlus ja esimese kahe sümbioos. Soovisin teada saada, kas vaimulikud defineerivad jutlust lähtuvalt mõnest neist kolmest või on neil täiesti teistsugune nägemus jutluse olemusest. Üldiselt võib öelda, et minu uuritavatele on omane pigem piiblikeskne jutlus. Piibli seletamist, selle sõnumi edasiandmist ning Piiblist lähtumist toonitasid nii A1, A2, A3, A5 kui ka A6.

Näiteks A1 rõhutas üsna selgelt:

Piibli lahtiseletamine on minu jaoks jutluse mõte. Ma väga ei ütleks, et ei meeldi, aga ma ei pea õigeks sellist jutlust, mis Piibliga vähe tegeleb, räägib ainult elust ja inimestest. Jutlus võiks olla ikkagi eelkõige Piibli seletus.

Ka inimeste elulistele küsimustele vastamine peaks toimuma Piibli kaudu, ei tohiks olla nii, et elulised küsimused on jutluses esiplaanil ja Piiblit selle juures on ainult natukene, asi peaks olema täpselt vastupidi.

Temale sekundeerib A3:

Keskmisel luterlasel on tihti selline teatud liigne aukartus Piibli sõnumi ees. Ta mõtleb, et kes nüüd mina olen, et ma Piiblit ise loen. Ja mis seal salata, keskmisel koguduse liikmel võib puududa vähimgi arusaam Piibli raamatust kui tervikust, salmidest, peatükkidest ja muust sellisest.

Ja nüüd seda arvesse võttes, kus veel kui kirikus kantslist ei peaks talle tutvustama, mis seal Piiblis siis on. Läbi selle jutluse kui lukuaugu võiks ta korrakski näha Piiblit.

Eelkõnelejatega nõustub ka A6, kes ütleb:

Jutlusest teeb jutluse see, et ta võtab aluseks Piibli kirjakohta ja siis seletab seda. Elulistele küsimustele leiavad inimesed ka ise vastused, mina lasen ennast juhatada Piiblist.

Ka A2 ja A5 toovad välja samu aspekte, kuid kõigist eristub A4, kes lükkab tagasi vastandamise piiblikeskse ja Kristuse-keskse jutluse vahel, vaid näeb neid ühtsena ja lisab, et jutluse tähendus võib olla erinev lähtuvalt kontekstist:

Üks ei saa ilmselt ilma teiseta olla ja siin oleneb palju sellest, kellele rääkida. Ikka tuleb arvesse võtta kuulajate teadmisi. Näiteks olen ise kuulnud, kuidas pühapäevakooli lastele räägitakse juuda kuningatest ja nende põlvnemisest. Iseenesest leiab sealt nii mõnegi huvitava loo, mida ümber jutustada. Aga üldiselt on seal palju juttu sellest, kes kellest põlvnes ja kes oli kelle isa. Ja nii selle jutustamine võib minna väga keeruliseks ja kui hakata pikalt seletama ajaloolist tausta, siis võib sinna sisse ära uppuda. Ja see jutlus muutubki siis ajalooliseks ja evangeelium jääb kuulutamata. Minu enda homileetika õpingutest on ikka meelde jäänud see, et oluline on, et evangeelium Jeesusest saaks ikka kuulutatud, ükskõik, kellele rääkida.

Kokkuvõttes võiks öelda, et üldiselt mõistavad Valga praostkonna koguduseõpetajad jutlust piiblikesksena. Jutlus on Piiblist lähtuv kõne, mis seletab ja avab Piibli sõnumit tänapäeva kontekstis. Siiski esindas üks informant ka nn sümbiootilist seisukohta, kus rõhutatakse piibli- ja Kristuse-keskse jutluse ühtsust ning seda, et neid ei peaks nägema vastuolulistena.

1.2. Jutluse eesmärk ja tähtsus

Jutluse tähtsuse osas olid nii A1, A2, A3, A4 kui ka A5 ühel meelel, et jutlus on jumalateenistuse kõige tähtsam osa.

A2 ütleb:

Julgen öelda, et meie esiisade poolt tehtud liturgiline kooslus töötab ka tänapäeval. Kogu ülejäänud jumalateenistus, kirikulaulud ja liturgia ääristab jutlust kui teenistuse keset. Jutlus on endiselt keskpaigas kirikuliste jaoks. Ja kui sa üritad jutluse rolli vaimulikuna vähendada, siis traditsiooniline kirikurahvas ei lase sul seda teha. Nende jaoks on jutlus keskmes.

A1 lisab:

Minu jaoks on jutlus number üks, see on ikkagi jumalateenistuse kulminatsioon. Eriti evangeelses teoloogias. Võibolla on liturgilise liikumise tõttu saanud kulminatsiooniks rohkem armulaud. Aga nii palju, kui mina olen õppinud ja aru saanud, siis Lutheri jaoks oli jutlus number üks. Ja sellepärast ma vahel ikka teen armulauata sõnajumalateenistusi, ehkki saan aru, et mõned seda enam üldse ei tee.

Ka teised informandid rõhutavad jutluse keskset positsiooni just lähtuvalt protestantlikust-luterlikust traditsioonist. Ainukesena eristub A6, kelle hinnangul ei saa võrrelda jutlust ja ülejäänud liturgia osasid:

Küsimus on selles suhtes raske, et kuna liturgia on niikuinii ette nähtud ja jutluse koostab jutlustaja ise, siis on neid raske võrrelda. Et tekib küsimus, kumb on siis olulisem, kas see, mis on enne mind paika pandud, või see, mida mina täna teen. Aga seetõttu, jah, neid on raske võrrelda.

Minu töö teooriaosas väitsid Meeli Lepik ja Andrus Norak, et jutlustamine on sattunud moodsas maailmas teatud kriisi. Ühiskonna kiire muutumine, meedia areng, jutlustaja ühiskondliku seisundi muutumine jms on esitanud väga tõsise väljakutse jutluse kesksele positsioonile.⁶⁶ Lepiku ja Noraku öeldut toetas ka 2015. aastal läbi viidud küsitlus „Usust, elust, usuelust“, mis uuris muuhulgas põhjuseid, miks inimesed käivad jumalateenistusel. Selgus, et jutlus oli põhjusena täiesti teisejärguline. Olulisteks põhjusteks olid traditsioonid, kooskäimine lähedastega ja hingerahu saamine.⁶⁷ Tuleb tõdeda, et minu intervjuude põhjal vaimulikud seda

⁶⁶ Lepik. 2005, 17–20. Norak. 2005, 61–64.

⁶⁷ Kuhu lähed Maarjamaa? 2015, 470.

kriisi ei taju. Üldjoontes on EELK Valga praostkonna koguduseõpetajate jaoks jutlusel jätkuvalt jumalateenistuses keskne positsioon.

Jutluse erinevatest eesmärkidest leidsid teorias mainimist järgmised:

- 1) evangeelne. Inimeste kutsumine Jumala juurde,
- 2) pastoraalne. Inimeste julgustamine, lohutamine ja aitamine elus kristlasena,
- 3) moraalne. Inimeste käitumises muutuste taotlemine,
- 4) õpetuslik. Kristliku õpetuse edasiandmine ja seletamine,
- 5) veenmine. Inimeste veenmine kristliku usu tõesuses,
- 6) Piibli seletamine ja tõlgendamine tänapäeva kontekstis.

Minu küsitletute vastustes leidsid kajastamist kõik mainitud eesmärgid. Toon järgnevas tabelis 1 välja, kes vastajatest mida mainis.

Tabel 1. Jutluse eesmärkide kajastus

	evangeelne	pastoraalne	moraalne	õpetuslik	veenmine	Piibli seletus
A1	x		x			x
A2			x	x		x
A3		x				x
A4	x			x		
A5	x	x				
A6		x		x	x	

Nagu näha, osutusid kõige populaarsemateks jutlustamise eesmärkidest võrdselt kolmel korral mainitud evangeelne, pastoraalne, õpetuslik ja Piiblit seletav funktsioon. Vähem mainiti moraalset ja veenvat funktsiooni. Samas kinnitavad tulemused üldiselt, et teorias mainitud eesmärgid haakuvad ka vaimulike arusaamadega jutlustamise funktsioonidest.

1.3. Jutluse tüübid ja vormid

Jutluse eesmärkidest ja olemusest selgus, et EELK Valga praostkonna koguduseõpetajate enamus lähtub oma arusaamistes tugevalt piiblikesksusest. See tuleb ka välja, kui palusin nimetada erinevaid jutluste tüüpe ja vorme. Kõik informandid tõid välja ekspositsioonilise Piiblit seletava ja õpetusliku jutluse. Selles osas oli kõige konkreetsem A1, kes toonitas:

Minule ikkagi meeldivad peamiselt sellised jutlused, mis liiguvad kirjakoha raamides. Kirjakoht peab esitama vaimulikule ja kogudusele küsimuse. Ja vaimulik peab selle küsimuse välja tooma ning siis üritama sellele vastata. Ma ei oska täpselt öeldagi, mis tüüp see nüüd olla võiks. Ta ei ole selline, ütleme, hingehoidlik jutlus.

A2 tõi lisaks ekspositsioonile ja õpetusele välja ka hingehoidliku jutluse. A3 aga impressionistliku jutluse, millel puudub selge kava ja mis areneb vastavalt situatsioonile. A4 lisas omalt poolt äratusjutluse, mida võiks samastada teooriast pärit proklameeriva jutlusega. A5 aga tõi välja jutustava jutluse. Täiesti omamoodi sai küsimusest aru A6, kes lähtus kohe homiilia ja *sermon*'i mõistetest. Toon siinkohal välja ka nende mõistete seletuse. Roomakatoliku preester Lawrence Lew kirjutab, et juba II sajandi kirikuisa Origenes tegi vahet homiilia ja *sermon*'i vahel. Homiilia oli selge formaadiga ja struktuuriga jutlus, mis järgis klassikalise retoorika reegleid ja kanti alati ette jumalateenistuse kontekstis. *Sermon* oli vabama korraga kõne, kus oli rohkem improviseerimist ja mida võis pidada ka väljaspool jumalateenistust.⁶⁸

A6 ütleb:

Minu enda jutlustes on pigem rohkem homiiliat, kus ma tahan Piiblis peituvate märksõnade abil nagu hüpata ühelt kivilt teisele. Samas on osad minu jutlused ka sermonlikud, kus ma sõnastan mingi kaaluka lause ja siis hakkan seda kolmes jaos avama.

Ma arvan, et minu jutlused on ka homiiliad sellepärast, et ma eraldi jutlusi ei valmista ette, vaid selle asemel valmistan ma nädalasiseseid piiblitunde ette. Mõnikord valmistan ma neid nii põhjalikult, et ma isegi ütlen inimestele, et ma ei saanudki valmis. Seda jutlusega kunagi ei juhtu.

⁶⁸ Lew, Lawrence. 2010. A-Z of the Mass. Homily. – Dominican Friars of England, Wales and Scotland. 28. juuli. <https://www.english.op.org/godzdogz/a-z-of-the-mass-homily/>. (15.04.2024).

Aga need nädalasisesed piiblitunnid, nad valmistavad mind ette jutlusteks. Mul ei olegi vaja eraldi midagi õppida. Kusjuures need piiblitunnid ja jutlused ei kattu, need on eraldi kirjakohtad. Ei ole nii, et ma piiblitunnis valmistan ette jutlust, vaid piiblitunnis valmistan ma ette oma isiksust ja siis selle isiksusega lähen ma pühapäeval kantslisse.

Minu töö teooriaosa tuvastas väga erinevat sorti jutluseid, nagu eksposiitorne, õpetuslik, impressionistlik, arenev, seletav, kuulutav, jutustav, dialoogiline, induktiivne, pühitsuslik, prohvetlik, hingehoidlik ja lastejutlus. Neist kõigist mainisid informandid ära eksposiitorse, õpetusliku, hingehoidliku, proklameeriva ehk kuulutava, jutustava ja impressionistliku jutluse. Seega said mainitud ligi pooled väljatoodud jutluste tüüpidest. See näitab, et Valga praostkonna koguduseõpetajad kasutavad pigem teatud tüüpi jutluseid ja pole väga altid eksperimenteerima uute jutlusevormidega. Siin annab selgelt tunda minu informantide tugev lähtumine piiblikeskest jutlusest ja eksposiitorse ning õpetusliku jutluse domineerimine. Toon eraldi välja, et üks informant tõi oma vastuses välja homiilia ja *sermon*'i kontseptsiooni, mida homileetika õpikutes ei käsitletud. Informant kasutas nii *sermon*'it (vabama struktuuriga, improviseeritumat) kui ka homiilia (selge struktuuriga, jumalateenistuslikku) jutlust.

2. Jutluse ettekandmine

2.1. Jutlustaja isik

Jutlustaja isiku juures lähtusid vastajad erinevatest vaatepunktidest. Näiteks A2 lähtus võimetest, vaimuliku ametist ja kutse-etikast. A2 ütleb:

Hea jutlustaja on see, kellel on loomulikult olemas head oraatorlikud võimed, ma ütleks, et selline publiku või auditooriumi tunnetus, et kellele ma räägin. Lisaks on hea omadus see, kui jutlustaja suudab ennast positsioneerida mitte oma isiku läbi, vaid kui Jumala sõna ettekandjana, ei ole tähtis, milline on vaimulik, vaid see, et ta kuulutab Jumala sõna. Minu arvates on ka nõrk positsioon, kui vaimulik ütleb, et käige minu sõnade, mitte minu tegude järgi. Tegelikult kehtib ikkagi ingliskeelne mõte, et act like you preach. Me vähemalt püüame käituda selle järgi, mida jutlustame.

A3 rääkis jälle hea jutlustaja puhul kohapealsest homileetilisest situatsioonist:

Et hea jutlustaja võiks enam-vähem peast kõnelda, on see, mida ma tajun. Tema sõnad sünnivad kohapeal aktiivses seoses kuulajaskonnaga. Ta pilk ei ole mitte paberi peal, kust ta neid sõnu vaatab, vaid ta pilk on suunatud kogudusele, kellega koostöös sünnivad vastused.

A5 rõhus jälle loomulikele võimetele ja õpitud oskustele:

Hea jutlustaja peaks olema tugeva häälega, ja teine asi, et ta peaks oskama oma mõtteid selgelt välja öelda. Lisaks oleks vajalik konkreetsus, ta on võimeline oma sõnumit konkreetselt edastama. Selleks peab ta muidugi piisavalt oskama kasutada sobivat sõnavara, et kasutada vajalikku meetodit, et tõmmata kuulajat oma jutustatud loosse sisse.

A6 kõneles oskustest ja inimlikest omadustest:

Peaks olema olemas hoolivus ja empaatiavõime. Et kui inimesed tulevad kirikusse, siis neid koheldaks hästi. Ja jutlus kujuneb näiteks selliseks, et vaimulik näitab, et mul on raske nädal olnud ja siis läbi jutluse selgub kui raske. Või siis vaimulik tahab vaimselt manipuleerida ja näitab, et ta on inimestest targem. Kõige selle juures on vajalik mingi vaimne küpsus. Ja muidugi rahu südames peab ka olema.

Tooksin eraldi välja A1 ja A4 vastused, kes ainukesena mainisid konkreetseid nimesid, rääkides jutlustaja isikust. A1 ütleb:

Minu jaoks on Eesti parim jutlustaja Joel Luhamets, ma ütlen otse välja. Ja võimegi vaadata, mida ta teeb. Ta jätab mulje, et ta jutlustab peast. Kohe, kui ta püüab mingisugust asja täpsustada, on aru saada, et ta vaatab siiski märkmeid. Teine asi on see, et ta ei räägi väga kiiresti. Ta jätab pause, kus ta mõtleb koos kogudusega, mõtleb selle teksti üle. Ja sellepärast ta ongi

öelnud, et ta ei saa paberilt maha lugeda. Ja võibolla on see sellepärast, et ta ei jõua selle paberilt loetud teksti üle samal ajal mõelda. Ta mõtleb seal kantslis.

Ka tema diktsioon on väga hea, teatavasti Joel Luhametsa kiriku hääl erineb kõvasti tema normaalsest häälest. Tal on kiriku hääl olemas ja lisaks on tal veel üks vanakooli tunnus, mis on omane nendele vaimulikele, kes alustasid tööd 1970ndatel ja 80ndatel. Kui kuulata nende jutlusi, siis on näha, kui palju rõhku pannakse diktsioonile ja arusaadavusele. Vahepeal see mõjub isegi anekdootlikult, aga tähtis on just see, et oleks suurtes kirikutes kuulda. Jutluse jaoks on väga oluline, et iga sõna oleks kuulda, et sõna lõpud ei söödaks ära, et emotsiooni ajal ei räägitaks iseendale. Tähtis on kogu aeg endale meelde tuletada, et räägitakse kuulajaskonnale.

A4 toob välja oma eeskuju:

Noh, öeldakse niimoodi, et vist ida religioonides on nii, et igal õpilasel, kes tahab olla korralik õpilane, peab olema kaks õpetajat, üks peab olema surnud ja teine peab elama, üks juhatab sind igavikust ja teine on siin kohapeal. Minu jaoks on selliseks inimeseks, kes on juba lahkunud, kuid kellega ma oleks väga soovinud kohtuda, Jaan Lattik. Ta oli Viljandi praost, kirjanik, poliitik, keda juba oma eluajal nimetati kuldsuuks. Tema jutluste raamatuid on mitmeid välja antud.

Ma tegin temast ka oma diplomitöö. Ta on meie kandi mees ja tema jutlustamise stiil ja tema isik on mind hästi palju mõjutanud. Selles mõttes, et ma saan aru, et mis on olnud seal taga. Tema isiksuse taga on olnud see paikkond, kust ta on pärit. Paikkond võib väga tihti ära määrata inimese isiksuse. Hiidlane on ikka natuke teine kui Virumaa mees. Lattik oli Võrumaalt pärit ja võrokeseid on omamoodi rahvas. Nad ei ole kitsarinnalised. Nad on sellise imeliku huumorimeelega. Võrokene võib öelda üsna tabavalt ja ta ei solvu ka ise. Mulgi võid sa välja solvata, aga võrokene ütleb otse välja, nagu asjad on. Ja tihti on tema ütlemissed ka sihukesed koomilised ja naljakad. Just selline oli ka Lattik jutlustajana.

Minu töö teooriaosa tõi välja väga erinevaid isikuomadusi ja oskusi, mis peavad olemas olema heal jutlustajal. Võtsin kõik need kokku kolme kategooriaga. Hea jutlustaja peab olema usaldusväärne, piisavalt sarnane kuulajatega ja oskama kasutada võimuvahendeid. Ehkki informandid lähenesid küsimusele eri nurga alt, siis kõigi vastustes olid need kolm kategooriat

olemas. Seega võib järeldada, et vaimulikud tajuvad head jutlustajat samamoodi, nagu teda on kirjeldatud homileetilises teoorias.

2.2. Jutlustamise retoorilised võtted

Jutlustamise retooriliste võtete osas olid A1, A2 ja A6 ühel meelel, et selge ja kõlav häääl on väga olulised nende praktikas. Nende tõdemus oli seotud faktidega, et mitte ühelgi neist ei olnud helivõimendust nende teenitavates kirikutes. A3, A4 ja A5 kasutavad oma kirikutes helivõimendust ja kõnelevad normaalse hääletooniga.

Kõik informandid rõhutasid silmside olulisust jutlustamisel.

A1 ja A2 hindasid oma kõnetempot liiga kiireks, A6 aga liiga aeglaseks. A3, A4 ja A5 leidsid, et nende kõnetempo on vahelduv vastavalt olukorrale. Huvitav on see, et liiga kiirelt ja liiga aeglaselt kõnelejad olid ka need, kelle kirikus puudus helivõimendus. Igal juhul pidasid selget, kõlavat hääält ja silmside hoidmist oluliseks kõik informandid. Seega on siin olemas kattuvus teooria seisukohtadega.

Vaimulike seas olid jutluse esitamise viisi juures (peast kõnelemine, märksõnad ehk konspekt, täistekst kaasas) esindatud kõik kolm varianti. A1 võtab kantslisse kaasa kogu jutluse täisteksti. A2, A3 ja A5 kasutavad abivahendina märksõnu. A4 kasutab varieeruvalt kõiki kolme varianti. A6 räägib peast. Selline variantide paljusus seab teatud määral kahtluse alla Soomi ning Meeli ja Üllas Tankleri range soovitus kasutada jutlustamisel märksõnu ning mitte rääkida peast ega võtta kaasa kantslisse jutluse täisteksti.⁶⁹ Samal ajal tuleb nentida, et märksõnade kasutamine oli kõige populaarsem variant, seda kasutas kolm informanti kuuest. Siiski esineb vaimulike hulgas küllaltki suur paljusus antud teemal.

Illustratsioonide ja lugude kasutamise suhtes olid pigem skeptilised A1, A3, A5. Neid kasutas palju A6; A2 ja A4 aga vastavalt vajadusele. Pigem on vaimulikud seega ettevaatlikud illustratsioonide kasutamisega.

A6 tõi välja, et talle meeldib jutlustamise ajal küsida küsimusi koguduselt. Teiste hinnangul on see kiriklikus sakraalruumis keeruline.

Žestikuleerimise osas rõhutasid kõik vaimulikud, et kiriku ruumis on žestide tegemine paratamatult piiratud. Eriti kriitiline oli žestikuleerimise osas A1. A2 ja A5 leidsid, et žestid on

⁶⁹ Soom. 2005, 197; Tankler, Tankler. 2019, 209–210.

siiski vastavalt võimalustele olulised, et teha jutlus elavamaks. Vaimulike kriitiline suhtumine žestikuleerimisse kiriklikus ruumis kattub teooriaosa seisukohtadega, kus samuti rõhutati, et kiriku ruum seab piirangud žestikuleerimisele.

2.3. Jutluse pikkus ja struktuur

Jutluse pikkuse osas valitses homileetika õpikutes üksmeel, et see võiks olla 20 minutit.⁷⁰ Minu jaoks oli suureks üllatuseks, et praktikas puudub selline üksmeel, mida oli näha teorias. Ainult A6 väitis, et jutluse pikkus võiks olla 20 minutit. A2 ja A5 leidsid, et jutlus võiks kesta 15–20 minutit. A4 arvates on tavaliseks pikkuseks 17 minutit, A1 arvates võiks jääda jutluse kestus vahemikku 10–15 minutit, tema enda jutlused on keskmiselt 12 minutit pikad. A3 eristus teistest, öeldes, et jutluse pikkus oleneb erinevatest asjaoludest ja normatiivset pikkust ei oska tema öelda. Kui Robert Bunder pakkus oma magistritöös, et trendina on näha jutluste lühenemist⁷¹, siis vähemalt osaliselt leidis see kinnitust ka minu intervjuudes. Homileetika õpikute ühine arusaam, et jutluse pikkus võiks olla 20 minutit, on minu hinnangul pigem aegunud arusaam. Ainult üks minu informant jutlustas keskmiselt 20 minutit, neli vastajat pooldasid 20 minutist lühemat jutlust ja üks vastaja leidis, et normatiivset jutluse pikkust ei tohiks üldse välja tuua. Selline muutunud homileetiline situatsioon on väga heaks tagasisideks praktilisele usuteadusele.

Jutluse struktuuri osas pooldasid A1, A2, A4 ja A5 kolmeosalist (sissejuhatus, teemaarendus, kokkuvõte) klassikalist struktuuri. A1 arutleb:

Nagu vaikimisi ja isegi mõtlematult jõuan ma lõpuks ikkagi kolmeosalise struktuuri juurde, sest kui ma jutluse põhiosa lõpetan, siis ma ikka vaatan, et kuidagi peab see nüüd algusega haakuma. Ma niimoodi lambist lõpetada ei armasta, vaid lõpetus peab selgelt haakuma algusega. Nii et lõpuks ma kipun ikkagi sellise aabbaa vormis jutluse koostama.

A3 ja A6 mõlemad leidsid, et sellist selgesõnalist ühtset struktuuri jutlusel olla ei saa, vaid jutluse struktuur areneb kohapeal jutlustamise käigus. Kuna mõlema vastused olid küllaltki originaalsed, siis ma toon need välja. A3 ütleb:

⁷⁰ Tankler, Tankler. 2019, 54; Roost. 1988, 16; Soom. 2005, 192.

⁷¹ Bunder. 2022, 51–52.

Struktuur kujuneb tegelikult kohapeal välja. Ma ei suuda seda ette mõelda. Ja mul on selleks ka oma põhjendus. Olen teeninud aastate jooksul mitmeid kogudusi. Kui pidasin hommikul jutluse ühes kohas, siis teises kohas, kus näiteks suve ajal võis väga erinevat rahvast sattuda kirikusse, siis seal seesama jutlus üldse ei töötanud. Ma siis improviseerisin vastavalt sellele, kuidas olukord nõudis.

A6 väidab omalt poolt:

Mul on tunne, et lõpetus on üks paha asi ja sissejuhatus on üks paha asi ...

Mina olen mõelnud, et sissejuhatuse tuleks asendada mingisuguse lühikese väitega, et see on äkki inimestele meelepärasem. Ja siis tuleb hakata seda väidet tõestama.

Lõpetus on lihtsalt siis, kui tarkus saab otsa, siis ju lõppebki jutlus ära. Sest vaat jutluse käik, see on suurepärane, näiteks täna ma ei jõudnud jutlust ette valmistada. Ja nii piirdusin ma täna mõningate heebrea verbide kommenteerimisega, mis olid jutluse tekstis. Ja siis ma rääkisingi nendest verbidest, et kuidas rahvas nurises, Jumal vihastas, Mooses palus, Jumal kahetses. Ja vaatasin, et oi milline suurepärane lugu, need neli verbi, et näed, Jumal kahetses kurja, aga vat inimene ei kahetsenud kurja. Ja siis ma mõtlesin, et äkki muuseas kirjutati see nalja pärast sinna. Et tekitada grotesk. Et vaadake, inimesed, et teie muudkui vihastate. Aga kahetseda ei oska. Aga Jumal, tema oskab kahetseda ka. Ja seda lugu on nii mõnus lõpuni jutustada, et mis lõpetust sinna enam vaja on.

Kuna minu kuuest informandist neli toetas jutluse kolmeosalist struktuuri, siis haakub see Kaido Soomi ja Meeli ning Üllas Tankleri soovitusel lähtuda rangelt kolmeosalisest struktuurist.⁷² Samas oli olemas vähemus, kaks vastajat, kes toetasid Albert Roosti seisukohta, kes esindas selles küsimuses suuremat paljusust ja vabadust.⁷³

⁷² Soom. 2005, 182; Tankler, Tankler. 2019, 153–154, 163–166.

⁷³ Roost. 1988, 37–39.

3. Jutlustamise tänapäevased probleemküsimused

3.1. Kuulajate ootused jutlusele

Kuivõrd minu küsimused kuulajate ootuste kohta tulenesid peamiselt teooriaosa hüpoteesidest, siis toon tabelis 2 välja, kuidas hindasid informandid oletatavaid ootusi.

Tabel 2. Informantide hinnang oletatavatele ootustele

	Jutlus peab olema vestlus, mitte monoloog	Jutluses tuleb rõhutada usukogemust	Jutluses tuleb individualismi asemel rõhutada kogukonda	Jutluses tuleb rõhutada inimese sotsiaalset vastutust
A1	Pole nõus. Ei sobi luterliku teenistuse konteksti.	Pole nii oluline. Aga vahel võib kasutada.	Nõus. Kogudus kui perekond on väga oluline.	Sotsiaalset küll, kuid looduskeskkonna teemade puhul on kahtlused.
A2	Pigem ei sobi luteri kiriku liturgilisse konteksti.	Vahel võib kasutada. Aga tuleb olla ettevaatlik. Alati vajab seletust juurde.	Nõus. Kihelkonna kogudus on maapiirkonnas selgelt kogukond.	Nõus. Usk peab väljenduma praktikas ja muutma maailma paremaks.
A3	Pole nõus. Kirikuruum ei soosi vestlust.	Olulised, aga nendega võib liiale minna.	Väga oluline. Jumala kogudus on üks rahvas.	Kirik on osa maailmast, kuid samas tuleb olla ettevaatlik, et see ei muutuks põhisõnumiks.

A4	Raske teostada. Saab teha, kui on ette valmistatud ja kellegagi kokku lepitud eelnevalt.	Väga oluline. Seda ei saa kunagi liiga palju olla.	Peaaegu oluliseks. Kogudus tuleb kokku kollektiivina.	Küllaltki oluline. Kristlik usk väljendub tegutsemises.
A5	Oluline, olen püüdnud seda teha.	Oluline, aga peab olema tasakaalus ratsionaalse seletusega.	Olen nõus. Kogudus on üks kollektiiv, kes hingab ja tegutseb ühiselt.	Nõus. Kristlikud tõesed võiks väljenduda ka ühiskonnas.
A6	Tegelik vestlus ei sobi. Pigem selline fiktiivne vestlus on sobiv.	Neid ei saa vastandada. Usukogemuse seletamine on juba ratsionaalsus.	See on oluline. Jeesus kutsub koguduse kollektiivselt kokku.	Võib kasutada, kuid tuleb olla ka kriitiline. Tuleb mõelda, mida saab kogudus ära teha, näiteks keskkonna küsimustes.

Nagu näeme tulemustest, olid minu informandid üksmeelselt vastu või kriitilised mõtte suhtes, et jutlus võiks monoloogi asemel olla dialoog. Leiti, et selle teostamine on luteri kiriku jumalateenistuslikus kontekstis keeruline. Pigem kriitilised oldi ka mõtte suhtes, et ratsionaalse seletamise asemel võiks jutluses rohkem kõneleda usukogemustest. Leiti, et usukogemusel võib olla oma koht jutluses, kuid see ei ole kohustuslik element ja selle kasutamisega võib minna liiale. Kogemuslikku aspekti peab ikkagi tasakaalustama ratsionaalne aspekt. Oli siiski ka üks informant, kes pidas usukogemustest kõnelemist väga oluliseks ja leidis, et seda ei saa kunagi liiga palju teha. Täiesti olid aga vaimulikud nõus mõttega, et jutlustes võiks rõhutada individualismi asemel kollektiivi/kogukonna rolli. Seda mõtet põhjendati nii teoloogiliselt (Jumala rahvas kui kogukond) kui ka praktilis-ajalooliselt (kihelkonnakogudus kui kogukond). Kristlase sotsiaalse vastutuse osas

olid vaimulikud põhimõtteliselt toetaval seisukohal, kuid olid kriitilised teatud aspektide suhtes. Näiteks leiti, et sotsiaalsetest küsimustest ei tohiks kujuneda jutluse peateema ja tuleks ka selgelt määratleda, milline on kristlase ja koguduse roll sotsiaalses tegevuses.

Kokkuvõttes saab öelda, et teoreetilise osa põhjal selgunud potentsiaalsetest kuulajate ootustest haakus kõige rohkem vaimulike arusaamadega idee kogudusest kui kogukonnast/kollektiivist tänapäeva individualistlikus ühiskonnas.

3.2. Jutlustamise võimalused ja väljakutsed tänapäeva ühiskonnas

Jutlustamise tänapäevastest probleemküsimustest rääkides tõid A1, A2 ja A3 välja inimeste religioonalase harimatuse ja teadmatus, mis raskendab kuulutaja tööd, kuna inimesed ei saa enam aru kristlikest põhimõistetest.

A5 hinnangul on probleemiks see, et jutlus on üldiselt ikkagi klassikaline kõne, kuid tänapäeval eeldavad inimesed lühikesi illustratiivseid lugusid.

A4 ja A6 arvates on keeruliseks kohaks ühiskondlikult aktuaalsed küsimused, kuna ühest küljest kuulajad tihti ootavad nende käsitlemist jutluses, kuid sageli on neid keeruline käsitleda jumalateenistuselikus kontekstis. Need võivad olla mõttetult vastandavad ega oma praktilist väärtust kristliku usuelu seisukohalt.

Kõik väljatoodud teemad, teadmatus ja vähene arusaamine religioosest õpetusest, tähelepanu konkurents, klassikalise jutluse allakäik, soov illustratsioonide järele ning soov kuulda aktuaalseid ühiskondlikke teemasid, leidsid kajastust ka teooriaosas. Samas on huvitav, et vaimulikud mainisid siiski väheseid probleeme, väljakutseid ja võimalusi tänapäevases homileetilises situatsioonis. Teooriaosa loetleb neid palju rohkem. Väljakutsetest ja probleemidest leiavad mainimist näiteks jutluste liigne abstraktsus, vähene tähelepanu osutamine inimeste probleemidele, kuulajaskonnalt liiga suure erudeerituse ootamine, elukauged hoiakud, liiga vähe illustratsioone, negatiivsus, vähene ettevalmistus, koguduseliikmete respekti puudumine jutlustaja vastu jms. Teemadest, mida kuulajad ootaksid, tõin teooriaosas välja surma ja igavese elu, hingerahu saamise ja sotsiaalsed küsimused. Seega tuleb nentida, et vaimulikud on pigem kidakeelsed analüüsides jutlustamise võimalusi ja väljakutseid tänapäeva ühiskonnas. Samas ei tähenda see automaatselt, et ei tajuta homileetilist situatsiooni ja ei reageerita inimeste vajadustele. Võibolla ei osata lihtsalt sõnastada neid väljakutseid ja võimalusi.

KOKKUVÕTE

Minu magistritöö eesmärk oli tuvastada jutluse positsioon luterlikus jumalateenistuses teoreetilise kirjanduse põhjal ja seejärel võrrelda leitud teooriat vaimulike praktikaga, intervjuerides EELK Valga praostkonna koguduseõpetajaid.

Töö teooriaosa põhiallikateks olid kolm eestikeelset homileetikaõpikut: Albert Roosti „Jutlustamine ja jutlus“, Kaido Soomi ja Tõnu Lehtsaare toimetatud kogumik „Homileetika“ ning Meeli ja Üllas Tankleri „Sõnast sõnumiks. Homileetika käsiraamat“. Neid kolme toetasid ka sekundaarsed allikad.

Töö empiiriline osa seisnes poolstruktureeritud intervjuudes EELK Valga praostkonna kuue koguduseõpetajaga, kus uurisin, kas ja mil viisil kattub teooriasas leitu nende endi arusaamade ja praktikaga.

Jagasin oma töö teemaplokid kolmeks: jutluse olemus, jutluse ettekandmine ja jutlustamise tänapäevased probleemküsimused.

1. Jutluse olemus. Tuvastasin oma töö teooriasas, et laias laastus eksisteerib kolme sorti jutluse definitsioone. Need on piiblikeskne jutlus, Kristuse-keskne jutlus ja nende kahe sümbioos. Valga praostkonna koguduseõpetajatele on omane üldiselt piiblikeskne jutlus, kus jutlust mõistetakse Piibli seletusena ja kommenteerimisena. Kui teoreetiline materjal lubas oletada, et jutluse keskne positsioon luterlikus traditsioonis on viimasel ajal kõikumale löönud, siis minu informandid seda ei tajunud. Nende jaoks oli jätkuvalt jutlus jumalateenistuse kõige tähtsam osa. Vaimulike jaoks olid jutluse kõige tähtsamad funktsioonid evangeelne (inimeste kutsumine Jumala juurde), pastoraalne (inimeste lohutamine ja julgustamine), õpetuslik (kristliku õpetuse seletamine) ja Piiblit seletav funktsioon. Valga praostkonna koguduseõpetajate piiblikeskus tuleb välja ka jutluste tüüpides ja vormides, kõige populaarsemad vormid olid õpetuslikud ja Piiblit seletavad jutlused. Samas mainisid informandid ka näiteks hingehoidlikku ja impressionistlikku jutlust. Siiski tuleb nentida, et teooriaosa pikast eri tüüpi jutluste loetelust mainisid vaimulikud umbes pooli, mis näitab minu informantide konservatiivsust eri tüüpi jutlustega eksperimenteerimisel.

2. Jutluse ettekandmine. Jutlustaja isikule lähenesid informandid eri nurkade alt. Mõni tõi näiteid konkreetsetest eeskujudest ja keegi lähtus homileetilisest situatsioonist. Laias laastus haakusid informantide vastused teoriaga, kus öeldi, et head jutlustajat iseloomustab usaldusväärsus, piisav sarnasus kuulajatega ja võimuvahendite valdamise oskus.

Jutlustamise retoorilistest võtetest rääkides nõustusid vaimulikud teooriaosa seisukohtadega, et jutlustamisel on tähtis selge ja kõlav hääl ning silmside hoidmine kuulajatega. Lisaks olid vaimulikud sama meelt, et kiriku ruum seab paratamatult piirid žestikuleerimisele jutlustamise ajal. Samal ajal olid vaimulikud pigem skeptilised jutluses illustratsioonide kasutamise osas, kuigi teooria seda toetas. Lisaks esines vaimulike seas küllaltki suur pluralism teemal, kas jutlustama peaks peast, kas peaks kasutama abivahendina märksõnu (konspekti) või võtma kantslisse kaasa jutluse täisteksti. Teooriaosa toetas enamuses märksõnade kasutamist, kuid vaimulike seas olid esindatud kõik kolm varianti. Jutluse struktuuri küsimuses toetas enamik vaimulikke teooria seisukohta, et tuleks lähtuda klassikalisest kolmeosalisest struktuurist (sissejuhatus, teemaarendus, lõpetus).

Kui homileetika õpikud esindasid ühiselt seisukohta, et jutluse pikkus võiks olla 20 minutit, siis osa sekundaarsest kirjandusest väitis, et tegemist on vananenud seisukohaga ja jutlused võiks olla lühemad. See leidis kinnitust ka minu informantide näitel, kes kõik peale ühe toetasid 20 minutist lühemat jutlust.

3. Jutlustamise tänapäevased probleemküsimused. Teooriaosast selgunud kuulajate ootustest kõneledes olid vaimulikud kriitilised mõtte suhtes, et jutlused võiks olla rohkem dialoogid ning senisest enam võiks kõneleda usukogemustest. Põhimõtteliselt toetati mõtet, et jutlustes võiks rohkem rõhutada inimese sotsiaalset rolli ja vastutust, kuid leiti, et seda ideed võiks rohkem sõnastada praktilistes terminites. Üksmeelselt toetasid vaimulikud mõtet, et tänapäeva individualismi taustal peaks jutlustes kõnelema kogukonna ja kollektiivi tähtsusest inimese jaoks. Jutlustamise väljakutsest tõid vaimulikud esile religioonialase harimatuse ja teadmatuse, jutluse kui klassikalise kõne allakäigu ning lõhestavad ühiskondlikud küsimused. Ootustest mainitigi ära kuulajate soov aktuaalsete ühiskondlike probleemide käsitlemiseks. Üldiselt olid vaimulikud napisõnalised jutlustamise väljakutsetest ja võimalustest rääkides. Selle põhjuseks võib olla see, et ei osata antud teemat hästi sõnastada.

KASUTATUD ALLIKAD

Bunder, Robert. 2022. Luterlik jumalateenistuse kogemus EELK Tartu linnakoguduste näitel. Magistritöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond.

Keller, Timothy. 2015. Preaching. Communicating Faith in an Age of Scepticism. New York: Viking Press.

Kõne ja kõnepidamine. – *annaabi.ee*. <https://annaabi.ee/kone-ja-konepidamine-m45843.html> (26.07.2023).

Lehtsaar, Tõnu. 2005. Homileetikast suhtlemispsühholoogia vaatenurgast. – *Homileetika*. Koostanud ja toimetanud Tõnu Lehtsaar ja Kaido Soom. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 204–227.

Lepik, Meeli. 2005. Jutlustamise ajalugu ja tänapäevane olukord.– *Homileetika*. Koostanud ja toimetanud Tõnu Lehtsaar ja Kaido Soom. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 9–38.

Lew, Lawrence. 2010. A-Z of the Mass. Homily. – Dominican Friars of England, Wales and Scotland. 28. juuli. <https://www.english.op.org/godzdogz/a-z-of-the-mass-homily/> (15.04.2024).

Lisa. Elust, usust ja usuelust 2015 tulemused tunnuste „sugu“ ja „rahvus“ alusel. 2016. – *Kuhu lähed Maarjamaa?* Toimetanud Eerik Jõks. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 433–486.

Norak, Andrus. 2005. Jutlustamine ja postmodernism. – *Homileetika*. Toimetanud Kaido Soom ja Tõnu Lehtsaar. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 61–103.

Riistan, Ain. 2016. Kas fundamentaalne kristlus on ohuks demokraatiale. – *Kuhu lähed Maarjamaa?* Toimetanud Eerik Jõks. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 180–190.

Roosimaa, Peeter. 2005. Jutluse piibellikud alused. – *Homileetika*. Koostanud ja toimetanud Kaido Soom ja Tõnu Lehtsaar. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 39–60.

Roost, Albert. 1988. Jutlustamine ja jutlus. Toronto: E.E.L.K. Usuteaduslik Instituut.

Sander, Ove. 2005. Jutlus kui argumentatiivne diskursus: informaal-loogiline aspekt. Doktoritöö. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Soom, Kaido. 2005. Jutlus ja retoorika. – *Homileetika*. Koostanud ja toimetanud Tõnu Lehtsaar ning Kaido Soom. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 176–203.

Tankler, Meeli; Tankler, Üllas. 2019. Sõnast sõnumiks. Homileetika käsiraamat. Tallinn: Allika kirjastus.

Tesch, Renata. 1990. Qualitative Research: Analysis Types and Software Tools. New York and London: Routledge.

Tiitus, Marko. 2015. Usupuhastus ja sellele järgnev liturgiline areng. – *Liturgika*. Koostanud ja toimetanud Kaido Soom. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 116–138.

Yin, Robert K. 2016. Qualitative Research from Start to Finish. Second Edition. New York: Guilford Press.

Younan, Munib. 2018. Piibel luterlikus traditsioonis. – *Kirik ja Teoloogia*. 3. juuli 2020. <https://kjt.ee/2020/07/piibel-luterlikus-traditsioonis/> (02.08.2023).

SUMMARY

The position of sermon in Lutheran Mass by example of the practice among the Lutheran priests in the EELC deanery of Valga

The aim of my thesis was to describe the position of sermon in the liturgical context of Lutheran Mass. In order to achieve this aim I first used theoretical material and then compared it with the practice of Estonian Lutheran pastors who worked in the deanery of Valga of the Estonian Evangelical Lutheran Church.

The theoretical part of my thesis was based on mainly 3 Estonian handbooks of Homiletics that have been published in the last 35 years. I also used some secondary materials.

The empirical part was based on 6 semi-structured interviews that I conducted with 6 Estonian Lutheran pastors who are working in the deanery of Valga.

I categorized the results into 3 topics.

1) The essence of a sermon. The theoretical part of my study concluded that there are 3 definitions of a sermon, the Bible-centered, Christ-centered and a symbiosis of the two. Most of my interviewees supported a Bible-centered approach where the sermon is understood to be a commentary and explanation of the Bible. The theoretical part posed that it is possible that the governing position of the sermon in Lutheranism has declined in modern times. My interviewees did not support this idea and strongly believed that the sermon is still the most important part of Lutheran Mass. For the Lutheran pastors of Valga deanery the most important functions of a sermon were proclaiming Christ, pastoral counsel and teaching Christian doctrine. Regarding different types of sermons they supported expository Bible explaining and doctrinal sermons.

2) Preaching a sermon. Regarding the person of a preacher my interviewees agreed with theory that a good preacher is characterized by trustworthiness, similarity with the listeners and ability to manage the means of power.

The pastors also agreed with theory that a preacher has to have a strong and clear voice and he/she must be able to hold eye contact with the listeners when he/she is preaching. Like theory

my interviewees were also critical with making gestures while preaching because the traditional Estonian Lutheran church building does not support strong gestures with your body. However while the theoretical part supported using notes while preaching, there was a much larger pluralism among the pastors. Some used notes while others had no helping material while preaching and the third part had a full text with them in the pulpit.

Regarding the structure of a sermon, the majority of pastors used a classical three-point structure (introduction-main topic- conclusion) that was also supported by theory. While the Estonian Homiletics handbooks all agreed that the length of sermon should be 20 minutes then some secondary material suggested that it should be shorter in modern times. This was supported by the pastors as all but one of them believed that the sermon should be shorter than 20 minutes.

3) Modern challenges and opportunities for preaching. Of the expectations of the listeners that the theoretical part posed, my interviewees disagreed that the sermon should be a dialogue and not a monologue. They also were critical that the sermons should be more about religious experiences not rationalist teaching and explaining. The pastors agreed in principle with the idea that the social responsibility of humankind should be emphasized more. However they thought that this idea should be more practically worded. All of the pastors agreed that community not individualism should be promoted by the preachers. Of the challenges and opportunities of modern preaching, the pastors brought out the lack of religious education, the downfall of the sermon as a classical rhetorical speech and the expectations of the listeners for dividing societal issues. My interviewees did not want to thoroughly analyse the challenges and opportunities of preaching today. The reason may be that it is difficult to describe these challenges and opportunities in words.

Lisa 1. Intervjuus kasutatud küsimustik

Sissejuhatus

Tervitus, uuringu tutvustus, informeeritud nõusolek

Jutluse olemus

Mis on jutlus?

1. Mida tähendab sinu jaoks jutlus? Mis teeb ühest kõnest jutluse?
2. Kas sinu jutlused on pigem Piiblit seletavad või Jeesuse isikut puudutavad temajutlused? Või hoopis midagi kolmandat?

Jutluse eesmärk ja tähtsus

1. Mis on jutluse eesmärk? Kas jutlusel võib olla mitu eesmärki? Milline neist on sulle kõige olulisem?
2. Kui tähtis osa jumalateenistuses on jutlusel? Kas jutlus on kõige tähtsam teenistuse osa?
3. Kas jutluse tähtsus on sinu arvates tänapäeval vähenenud?

Jutluse tüübid ja vormid

1. Milliseid erinevaid jutluse tüüpe oskaksid tuua välja?
2. Millist tüüpi jutluseid eelistad ise pidada?

Jutluse ettekandmine

Jutlustaja isik

1. Millised isikuomadused iseloomustavad head jutlustajat?

Jutlustamise retoorilised võtted

1. Kui suurt hääletugevust kasutad jutlustamisel?
2. Kuidas hindad oma jutlustamise kõnetempot? On see kiire või aeglane?
3. Kui tähtsaks pead silmsideme hoidmist kuulajatega?
4. Kas jutlustades loed oma jutluseteksti paberilt maha, kõneled peast või kasutad märkmeid abivahendina?
5. Kui palju illustratsioone (lugusid jms) kasutad jutlustes?
6. Kui palju kasutad jutlustamisel erinevaid žeste (kehaliigutusi) ja miimikat?

Jutluse pikkus ja struktuur

1. Kui pikad on keskmiselt sinu jutlused?
2. Millist jutluse struktuuri kasutad? Kas kolmeosalist (sissejuhatus-teemaarendus-lõpetus) või midagi muud?

Jutlustamise tänapäevased probleemküsimused

Kuulajate ootused jutlusele

1. Milliseid teemasid ootavad kuulajad jutluselt?

Jutlustamise väljakutsed ja võimalused tänapäeva ühiskonnas

1. Millised võiks olla jutlustamise probleemid ja väljakutsed moodsas maailmas?
2. Kuidas suhtud mõttesse, et tänapäeva jutlused peaksid olema monoloogi asemel vestlused, vastastikused küsimised, kogemuste jagamised ja lugude jutustamised?
3. Kui oluliseks pead moodsa individualismi kontekstis inimese kollektiivse rolli rõhutamist jutlustes?
4. Kui oluliseks pead jutlustes inimese sotsiaalse ja keskkondliku vastutuse rõhutamist?
5. Kui palju võiks jutlustes ratsionaalse seletamise asemel kõneleda usukogemustest?

Lisa 2. Informeeritud nõusoleku vorm

Uurimus „Jutluse positsioon luterlikus jumalateenistuses EELK Valga praostkonna koguduseõpetajate praktika näitel“

Hea EELK Valga praostkonna koguduseõpetaja,

Teid on palutud osalema uurimuses, mille eesmärgiks on saada uut teaduslikku informatsiooni, kuidas mõistavad vaimulikud jutlustamist ja milliseid praktikaid kasutavad jutlustamisel ning kuidas haakub see akadeemilise teooriaga homileetikast. Uuring viiakse läbi Valga praostkonnas koguduseõpetajate seas, kes regulaarselt tegelevad jutlustamisega. Valik Valga praostkonna kasuks sai tehtud seepärast, et tegemist on EELK ühe väikseima praostkonnaga, kus on võimalik kaasata uuringusse kõik praostkonna koguduseõpetajad. Teisalt on tegemist ühtse kirikliku teenimispiirkonnaga. Seega on võimalik saada ülevaade vaimulike praktikast ühe konkreetse homileetilise situatsiooni (EELK Valga praostkonna kogudused) näitel.

Mis on informeeritud nõusolek?

Informeeritud nõusolek tähendab uuringus osalemiseks nõusoleku andmist pärast seda, kui Teile on selgitatud kõiki asjaolusid, mis uurimuses osalemisega kaasnevad. Kui miski jääb Teile uurimuse läbiviija selgitustest arusaamatuks, siis küsige julgesti lisainfot. Allkirjastage käesolev vorm alles ja ainult siis, kui Teile on selge, mis toimuma hakkab ja kui olete sellega nõus. Allkiri antud dokumendil näitab, et olete osalemisega kaasnevast teadlik ja soovite vabatahtlikult osaleda.

Informatsioon uurimuse kohta

Uurimuse „Jutluse positsioon luterlikus jumalateenistuses EELK Valga praostkonna koguduseõpetajate praktika näitel“ viib läbi Tartu Ülikooli usuteaduskonna üliõpilane Urmas Koorits. See leiab aset intervjuu vormis, mis kestab ligikaudu 25–40 minutit. Intervjuu salvestatakse. Intervjuud toimuvad intervjuueerija ja küsitletava poolt varem kokkulepitud kohas ja viisil. Küsimused puudutavad Teie arusaamu homileetikast ja praktikast jutlustamisel.

Uurimuse käigus kogutud andmeid kasutatakse ainult teadustöös ja konfidentsiaalselt. Kogutud andmed pseudonümiseeritakse ehk eemaldatakse otsesed viited Teie isikule (nimi, kogudus jms). Hiljem avaldatavas teadustöös on andmed samuti pseudonüümitud, kuid Teie isik võib olla siiski tuvastatav kaudse teabe põhjal.

Salvestised transkribeeritakse esimesel võimalusel pärast intervjuud, transkribeerimisel kaotatakse andmestikust informantide nimed ja kontaktid, salvestised kustutatakse transkribeerimise järel.

Transkriptsioone säilitatakse Tartu Ülikooli OneDrive'i pilvekeskkonnas, kus need on kaitstud parooliga. Neile on ligipääs ainult Urmas Kooritsal ja vajadusel tema juhendajatel Kaido Soomil ja Robert Bunderil. Transkriptsioonid kustutatakse pärast magistritöö kaitsmist mais 2024.

Informeeritud nõusoleku paberil täidetud vorme hoitakse Kaido Soomi kabinetis asuvas seifis, mis asub Tartu Ülikooli usuteaduskonnas, aadressil Ülikooli 18, ruum 312. Ka neile pääsevad ligi ainult Urmas Koorits ning tema juhendajad Kaido Soom ja Robert Bunder. Nõusoleku vormid hävitatakse kõige viimasena pärast transkriptsioonide ja muu andmestiku kustutamist maikuu 2024. Hävitamiseks kasutatakse Tartu Ülikooli usuteaduskonnas asuvat paberipurustajat.

Andmete pseudonümiseerimise käigus loodud koodivõtit hoitakse eraldi algandmetest, see kustutatakse koos muude andmetega, sealhulgas transkriptsioonidega pärast magistritöö kaitsmist maikuu 2024. Koodivõti, mis on eraldi fail, on samuti hoitud teadustöö tegemise ajal TÜ OneDrive'i pilvekeskkonnas kaitstult parooliga, kus sellele kolmandad isikud juurde ei pääse.

Töö kaitsmise järel säilitatakse transkriptsioone ainult töö käigus ilmneval tungival vajadusel ühe aasta vältel lugedes kaitsmise kuupäevast (ülal). Uurimuse projekti on heaks kiitnud Tartu Ülikooli inimuuringu eetika komitee.

Uuritava õigused

Teil on õigus ilma igasuguse põhjendusega keelduda vastamast mõnele küsimusele ning katkestada uurimuses osalemine intervjuu ajal, samuti on Teil õigus igal ajal tagasi võtta oma nõusolek uuringus osalemiseks ning nõuda endaga seotud andmete kustutamist. Küsimuste tekkimisel pöörduge täiendava info saamiseks uuringu vastutavate läbiviija poole:

Kaido Soom, tel 5662 0334, kaido.soom@ut.ee, Robert Bunder, tel 5911 0105, robert.bunder@ut.ee või uuringu läbiviija poole: Urmas Koorits, tel 5344 5335, urmas.koorits@moobliait.ee.

Kui Teil tekib küsimusi uuringus osaleja õiguste kohta, siis pöörduge palun Tartu Ülikooli inimuuringute eetika komitee poole e-posti aadressil eetikakomitee@ut.ee või telefonil 737 6215.

Kui Teil tekib küsimusi uuringus osaleja andmekaitse kohta, siis pöörduge palun Andmekaitse Inspektsiooni poole telefonil 5620 2341.

Mind, on informeeritud ülalmainitud uurimusest ja ma olen teadlik läbiviidava uurimistöö eesmärgist ja uurimuse metoodikast ning kinnitan oma nõusolekut selles osalemiseks ja oma isikuandmete töötlemiseks allkirjaga.

Uurimuses osaleja allkiri

.....

Kuupäev, kuu, aasta

Osalejale informatsiooni andnud isik: Urmas Koorits

Allkiri:

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Urmas Koorits,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose:

Jutluse positsioon luterlikus jumalateenistuses EELK Valga praostkonna koguduseõpetajate praktika näitel,

mille juhendajad on Kaido Soom ja Robert Bunder,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Urmas Koorits
29.04.2024